

MAKK FERENC

Megjegyzések a Szent István-i államalapítás történetéhez

„István király állama nagyon is megfogható politikai, intézményi és területiális valóság volt.”
(Szűcs Jenő)

2009 tavaszán *Magyarország története* címmel a magyar históriát a kezdetektől egészen napjainkig tárgyaló, szakmailag igényes, vizuálisan látványos és újszerűen szerkesztett sorozat indult, amely huszonnégy önálló részből áll.¹

Jelen írásomban véleményemet az *Államalapítás 970–1038* című kötetről, a sorozat második részéről mondom el, amelyet Font Márta készített, aki Közép- és Kelet-Európa korszakbeli történetének kiváló kutatója.² Ugyanakkor néhány fontos témát illetően – ilyen a *törzsek*, az *életmód*, a *társadalom* és az *állam* kérdése – a megelőző, illetve a következő kötetre is tekintettel leszek, hiszen ezen könyvek tematikája között lényeges, tartalmi összefüggések és szoros kapcsolódási pontok vannak. Éppen ezért nagyon tanulságos lehet áttekinteni azt, hogy az egyes szerzők a különböző jellegű, közös kérdésekről milyen nézeteket vallanak.

A honfoglalók törzsei

Ami a honfoglalás kori *törzsek* problémakörét illeti, a magyar szakirodalomban háromféle nézet is megfogalmazódott. Az egyik vélemény szerint a magyaroknál a honfoglalás idején már nem voltak törzsek, s a magyarok társadalmi szervezetét alapvetően a nemzetségek alkották.³ Egy másik felfogás azt vallja, hogy a honfoglalást a magyarság törzsei hajtották

¹ Romsics Ignác (főszerk.): *Előszó a sorozathoz*. In: Fodor István: *Őstörténet és honfoglalás. Magyarország története* (a továbbiakban: MT.) 1. köt. Budapest, 2009. 3–4.

² Font Márta: *Államalapítás 970–1038*. MT. 2. köt. Budapest, 2009.

³ Így például: Györffy György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Budapest, 1959. 9.; Mesterházy Károly: *A magyar honfoglalás régészetének ötven éve. Századok*, 127. évf. (1993) 2. sz. 295.; Vékony Gábor: *Magyar őstörténet – magyar honfoglalás*. Budapest, 2002. 193–194., 207–208. – Itt külön is szólni kell Kapitány István véleményéről. Eszerint „a törzsi szervezetet a második besenyő támadás annyira szétzilálta, hogy az új hazában [a Kárpát-medencében – M. F.] már nem került sor újjászervezésére, s a megtelepedésben sem játszott szerepet”. A szerző úgy fogalmaz, hogy VII. Bőrbanszületett Konstantin bizánci császár műve (*De administrando imperio*) 38. fejezetében a 10. század közepére szólóan szereplő magyar törzsek valójában a 9. században léteztek csak, s a rájuk vonatkozó információk sem 10. századi magyar tudósítások, hanem 9. századi bizánci követjelentésekre mennek vissza, ily módon ezen információk a 10. század közepére már nem érvényesek (Kapitány István: *Bőrbanszületett Konstantin császár a magyarokról*. In: Rokay Péter (szerk.): *A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság*. Újvidék, 1997. 41–42.). Ezt a koncepciót

végre, de ezek a törzsek a 10. század közepére, illetve a század derekán megszűntek létezni.⁴ Végül a harmadik nézet azt tartalmazza, hogy magyar törzsek még Szent István korában is voltak, és csak ebben az időszakban történt meg éppen Szent István révén a törzsi rendszer teljes felszámolása, s erre az időre ment végbe a hét magyar törzs és a három kavar törzs teljes összeolvadása, ami egyébként a kavarok magyar nyelvi asszimilációjával járt.⁵

E kérdésről a sorozat első kötetének szerzője, Fodor István a következőket írja: „...a törzseknek ekkor [tudniillik a honfoglalás idején – M. F.] már jószerével csak az emléke élt, [...] de a fejedelmi akarattal szemben a törzsfőeknek valódi hatalma aligha lehetett”. Őszintén szólva célszerűbb lett volna ennél azért világosabban és egyértelműbben fogalmazni, hiszen az idézet első része szerint a honfoglaláskor nem voltak törzsek, de az idézet második részében mégiscsak törzsfőket emleget a szerző.⁶ Ha jól értem, bár ez egyáltalában nem biztos, törzsek ugyan nem léteztek a honfoglalás idején, törzsfők azonban voltak – tegyük hozzá: törzsek nélkül –, csupán a törzsfőknek már semmilyen hatalmuk nem érvényesült a fejedelemmel szemben!? Ha pedig nem voltak törzsek, akkor természetesen törzsszövetséggel sem kell számolnunk a honfoglalás korában (ami egyébként a régészeknél tulajdonképpen a 9–10. századi korszakot jelenti). Fodor István nem is szól a szövegben törzsszövetségről, helyette levediai nomád államot, a honfoglalás után pedig fejedelemséget említ.⁷

Teljesen eltér mindettől a második kötet szerzőjének véleménye. Font Márta elfogadja a hét magyar és a három kavar törzs létét a honfoglalás időszakára, sőt törzsekkel az egész 10. század folyamán számol, az utolsó törzsek bukását pedig Szent István idejére teszi. A törzsek törzsszövetséget alkottak, amelynek élén a fejedelem állott. A 10. században az egyes törzsek megindultak az önállósodás útján, különböző mértékben függetlenedtek a központi, fejedelmi hatalomtól, mindennek eredményeképpen több törzs is (így az Árpádok, a Gyulák és Ajtony törzse) miniállammá fejlődött, s kialakultak a törzsi államok. A folyamat az ország széthullásával s az Árpádok uralmának megsemmisülésével fenyegetett, ennek vetett véget a 970 és 1038 közötti időben Géza és István.⁸ Ez a felfogás Kristó Gyula koncepciója, amivel magam is egyetértek. Világos: az a tény, hogy ebben az alapvető kérdésben egészen eltérő az első és a második kötet szerzőjének a véleménye, nagy gondot fog

---

ciót teljes mértékben elfogadta Bóna István: *A magyarok és Európa a 9–10. században*. História Könyvtár. 12. köt. Budapest, 2000. 15–16. A Kapitánffy-féle teória meggyőző kritikájára lásd: Kristó Gyula: *A DAI 38. fejezetének forrásáról*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica (a továbbiakban: AH.), 122. évf. (2005) 3–9.

⁴ Erre lásd Ligeti Lajos: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest, 1986. 251. A század közepétől feltételezett felbomlásukra lásd Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép*. Budapest, 1996. 277.

⁵ Lásd például: Kristó Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Elvek és utak. Budapest, 1980. 435–492.; Engel Pál: *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig*. Magyarok Európában. 1. köt. Budapest, 1990. 101–114.; Kristó Gyula: *A magyar állam megszületése*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár (a továbbiakban: SzKK.). 8. köt. Szeged, 1995. 229–254., 338.; Zsoldos Attila: *Magyar középkor. Az Árpádok és az Anjouk (950–1382)*. In: Tóth István György (szerk.): *Milleniumi magyar történet*. Budapest, 2001. 37–39., 41–43.

⁶ Fodor: *Őstörténet*, 91. Ehhez hasonlóan Györffy György: *A magyar állam félnomád előzményei*. In: Tókei Ferenc (szerk.): *Nomád társadalmak és államalakulatok. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár*. 18. köt. Budapest, 1983. 371–374.; Erdélyi István: *A magyar honfoglalás előzményei*. Népszerű történelem. Budapest, 1986. 115–119.

⁷ Fodor: *Őstörténet*, 55., 103. A magyar törzsszövetség kifejezés szerepel egy térképen (Fodor: *Őstörténet*, 76.).

⁸ Font: *Államalapítás*, 12–21., 26–32.

okozni a két könyv olvasóinak. Nem is annyira a szakembereknek, hanem az ún. művelt nagyközönségnek. Azaz az Előszóban meghirdetett közérthetőséget a két kötet együttes elolvasása nem fogja garantálni, viszont jól tükrözi a szakmai nézeteltéréseket.⁹

Az ellentmondást természetesen a harmadik kötet szerzője, Koszta László sem oldja fel. Ebben a kötetben, miután a könyv az 1038 és 1196 közötti magyar históriát tárgyalja, a törzsek léte, illetve nemléte nem sarkalatos kérdés. Több megjegyzése azonban – így például: a törzsi-nemzeti viszonyok, törzsi berendezkedés, törzsi arisztokrácia, törzsi-nemzeti hagyomány stb. – mégis világosan jelzi, hogy Font Mártához hasonlóan Koszta László ugyancsak számol a törzsek honfoglalás utáni létezésével egészen Szent István uralkodásának végéig.¹⁰

A honfoglalók életmódja

Bár alapvetően Font Márta könyvének tárgyalási menetét kívánom követni, most mégis kivételt teszek, minthogy az a kérdéskör, amiről szólni fogok, szorosan összefügg az előző témával, tudniillik a törzsek problematikájával. A honfoglalás kori, illetve a 10. századi *magyarság életmódja*, azaz gazdálkodása a téma. Úgy látom, hogy ebben a fontos kérdésben is eltér egymástól Fodor István és Font Márta véleménye. Ismeretes, hogy a korabeli magyarság életmódjáról háromféle nézetet is megfogalmaztak a szakemberek. Az első koncepció azt mondja, hogy a magyarok nagyállattartó *nomád* nép voltak, egy másik szerint *félnomád* (újabbban: *vegyes*, illetve *komplex* gazdálkodású) életmódot folytattak, végül a harmadik vélemény úgy látja, hogy a magyarság döntő többsége már *letelepedt* – *földművelő* népként jött a Kárpát-medencébe.¹¹

Fodor István *nomád* jellegűnek minősíti a honfoglalás kori magyarság életmódját, amelyben azonban a nomád állattartás mellett a letelepedtség és a földművelés erőteljesen érvényesült már. Más műveiben ezt az életformát éppen ezért *félnomádnak* határozza meg, de ezt a minősítést jelen könyvében érdekes módon teljesen mellőzi.¹² Elméleti fejtegetését egy rendkívül érdekes megjegyzéssel indítja. Eszerint „a magyarság belső életéről, gazdálkodásukról, társadalmuk szerkezetéről lényegében nincsenek írott forrásaink. A külföldi kortársakat ugyanis szinte kizárólag csak őseink hadi tettei érdekelték, azt vetették papírra.” Majd miután elmondja, hogy a magyar írásbeliség, a kazár eredetű rovásírás fára véssett

⁹ Romsics: *Előszó a sorozathoz*, 4.

¹⁰ Koszta László: *Válság és megerősödés 1038–1196*. MT. 3. köt. Budapest, 2009. 10–15., 18.

¹¹ A *nomád* felfogásra lásd: Váczy Péter: *A korai magyar történet néhány kérdése*. Századok, 92. évf. (1958) 1–4. sz. 291–329.; Engel: *Beilleszkedés Európába*, 110.; Kristó: *A magyar állam*, 183–206.; Kristó Gyula – Makk Ferenc: *A kilencedik és a tizedik század története*. Magyar Századok. Budapest, 2001. (A 10. századi rész Makk Ferenc munkája.) 160–166. – A *félnomád* koncepcióra lásd Szabó István: *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század)*. Budapest, 1966. 26–28., 34–35.; Dienes István: *A honfoglaló magyarok*. Budapest, 1972. 29–31.; Györffy: *A magyar állam félnomád előzményei*, 365., 369–371., 373. A *vegyes*, *komplex* gazdálkodásra lásd például: Róna-Tas: *A honfoglaló magyar nép*, 277., 284–285. – A *letelepedt-földművelő* életmódra lásd Mesterházy Károly: *Nemzeti szervezeti és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál*. Budapest, 1980. 23–24., 27., 31.

¹² Fodor: *Őstörténet*, 82–102. A *félnomád* minősítés használatára (és a *félnomád* életmód értelmezésére) lásd például Fodor István: *Az ősi magyar vallásról*. Csodaszarvas, 1. évf. (2005) 25., 26., 27.; Fodor István: *A magyar gazdálkodás változásai a 10. században*. In: Fodor István – Szatmári Imre (szerk.): *A fénylő középkor*. Budapest–Békéscsaba, 2006. 17., 25., 30.

emlékei nem maradtak ránk, a következőket írja: „A fentebb említett kérdésekre ezért nem a források, hanem főként a régészeti leletek alapján következtethetünk.”¹³

Véleménye szerint a nomád magyarság már a Don vidékén az életmód szempontjából két részre tagolódott: volt egy pásztorkodó (nomadizáló) része, és volt egy jelentős letelepült, falulakó–földműves csoportja. A honfoglalás után ez a kettősség nemcsak tovább folytatódott, de hamarosan megindult itt is a letelepedési folyamat, amelynek eredményeképpen a nomadizáló pásztorközösségek szállásai a Kárpát-medencében egy-két évtized alatt faluvá alakultak, s a legelőváltó pásztorkodás átadta helyét a terjedő belterjes állattartásnak és a földművelésnek. Ily módon „a korai magyar falurendszer már a 10. században kialakult, s az is kétségtelen, hogy az Árpádtól Szent Istvánig eltelt időszak a magyar gazdaság dinamikus fejlődésének, átalakulásának korszaka volt”.¹⁴ Ha nem is írja le nyíltan, de egyértelmű, hogy elmondása szerint a nomád [azaz: félnomád – M. F.] honfoglaló nép az ezredfordulóra alapjában véve és döntő mértékben letelepült, földműves, belterjes állattartó népesség lett.

A Don vidékén a Kazár Kaganátusban több mint egy évszázadig tartózkodó magyarság gazdálkodásával kapcsolatban Fodor Istvánnak két fő érve van. Az egyik arra utal, hogy a kaganátusban lakó nomád népek (köztük a magyarok) körében erőteljes letelepedési folyamat ment végbe, a másik érvként pedig a honfoglalás előtti török jövevényszavakat említi meg, amelyek közül mintegy 27 szó a letelepült–földművelő életmód megjelenésére és elterjedésére vonatkozik.¹⁵ De meg kell jegyezni: egyrészt semmi sem bizonyítja, hogy az úgynevezett megtelepedési folyamat érvényesült volna a magyaroknál is,¹⁶ másrészt jelenleg teljesen bizonytalan a bolgár–török szavak átvételének időrendje. Az átvétel ugyanis jelentős részben logikailag a kavarakhoz (kisebb mértékben az onogur–bolgárokhoz, esetleg az avarokhoz) is köthető, és a honfoglalás utáni időszakra datálható.¹⁷ E kérdésben nagyon fontos lesz az a nyelvészeti (turkológiai) vizsgálat, amely éppen a török szavak kölcsönzé-

¹³ Fodor: *Őstörténet*, 84. Hasonlóan Róna-Tas: *A honfoglaló magyar nép*, 266.

¹⁴ Fodor: *Őstörténet*, 86–90.

¹⁵ Fodor: *Őstörténet*, 54., 86., 87. A levediai tartózkodás feltételezett idejére lásd: Fodor: *Őstörténet*, 46., 57.

¹⁶ Máshol maga Fodor István is utal az ún. szaltovo-majáki régészeti kultúra és a levediai magyarság feltételezett kapcsolatának bizonytalanságára, illetve súlyos nehézségeire. Lásd erre: Fodor István: *A régészettudomány történetisége (A magyar őstörténet példáján)*. Archaeologiai Értesítő, 131. évf. (2006) 95–98. – Hasonlóan súlyos problémákra hívta fel a figyelmet 2009. június 5-én elhangzott szegedi előadásában Türk Attila (*A szaltovói kultúra és szerepe a magyar őstörténet kutatásában*). Az előadó elmondta, hogy a szaltovo-majáki kultúra kutatásában és értékelésében a korábbiakhoz képest gyökeresen új fejlemények és eredmények vannak. Arra is hivatkozott, hogy „a fél kontinensnyi területen belül pontosabban nem sikerült meghatározni a magyarok szálláshelyét”. A kultúra és a magyarság kapcsolata pedig teljes ártérítelésre szorul. Előadásának kiadott, bővebb és szerkesztett változatában többek között kijelenti, hogy „a jövőben már ne elsősorban a szaltovói kultúrkör területén próbáljuk kimutatni a Kárpát-medence 10. századi anyagi kultúrájának 8–9. századi előzményeit,” illetve szerinte a magyarok elődei nem tölthettek „több mint 100–150 évet a szaltovói területeken”. Türk Attila: *A szaltovói kultúrkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása*. In: G. Tóth Péter – Szabó Pál (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok*. 6. köt. Szeged, 2010. 284–285.

¹⁷ Erre lásd: Ligeti: *A magyar nyelv*, 533.; Kristó: *A magyar állam*, 194–198.; Róna-Tas: *A honfoglaló magyar nép*, 101–102., 254., 276., 303. E nyelvészeti jelenség elméleti jelentőségére utalt Bálint Csanád: *Az ethnosz a kora középkorban. (A kutatás lehetőségei és korlátai)*. Századok, 140. évf. (2006) 2. sz. 295.

sének kronológiáját kívánja megállapítani. A munkálatok ismereteim szerint jelenleg már befejezésükhöz közelednek.

A honfoglalók életmódja átalakulásának alátámasztására Fodor ugyancsak két érvet sorol fel. Először megemlíti, hogy „a korai magyar falurendszer a 10. században kialakult”.¹⁸ Konkrét bizonyítéka azonban egy sincs. A korábbi kritika már rámutatott arra, hogy nem mindegy: a falu(rendszer?) a 10. század elején, közepén avagy éppenséggel a végén alakult ki, illetve kezdett kialakulni. Jelentős mértékű s elterjedt letelepült–földművelő életmódot csak olyan *nagyszámú* faluval, illetve településsel lehetne igazolni, amelyek kétségtelenül a 10. század elején már megvoltak a Kárpát-medence számos helyén. Ezzel azonban ma még adós a régészet.¹⁹ Fodor István másik érve az lenne, hogy a Kárpát-medence korabeli földrajzi–éghajlati viszonyai miatt eleve nem is volt lehetséges a nomád gazdálkodás, s ezért még a nomadizáló közösségek is csakhamar, egy-két évtized alatt áttértek a letelepült–földműves életmódra. Szerinte hasonlóan történt ez korábban más keleti népek, így a nomád avarok esetében is.²⁰ De elméletét illetően éppen itt a probléma, hiszen a nomád avarok 568-as honfoglalásuk után mintegy hat-hét évtized múlva adták fel – belső és külső kényszerből fakadóan – addig folytatott nomadizáló életmódjukat, és kezdtek áttérni a letelepült életmódra. Azok a történészek ugyanis, akik azt vallják, hogy a honfoglaló magyarok nagyállattartó (lovas-) nomádok voltak, éppen az avar példára hivatkozva mondják, hogy ez az életmód a magyaroknál is – külső és belső okoknál fogva – mintegy hat-hét évtizedig tartott csak, s a 10. század közepén, a század második felében kezdtek meg őseink fokoatosan és lassan az áttérést a letelepült–földműves életformára.²¹

Fodor István szerint a 9. században létrejött egy *nomád* magyar állam, kialakult egy *nomád* államvallás, a magyar harcmódor *nomád* jellegű volt, a társadalom élén egy *nomád* típusú elit állott *nomád* katonai kíséretével, és a nagy létszámú alacsonyabb társadalmi csoport egy részét – a falulakó–földművesek mellett – *nomadizáló* pásztorközösségek alkották, ezeknek *nomád* (keleti) ruházatuk volt, *nomád* jurtában laktak, *nomád* nemzeti szervezetben éltek, s a magyarok a honfoglalás előtt a morva Szvatopluk fejedelemséggel *nomád* szerződésalkötési rituálissal egyeztek meg. Ezzel a – honfoglalás után folytatódó – gazdálkodással, életmóddal kapcsolatban más műveiben Fodor István *félnomád* gazdálkodásról, *félnomád* életmódról, *félnomád* államról és *félnomád* államvallásról beszél.²² Úgy tűnik: ismét nagy szükség lenne arra, hogy az illetékes szakemberek ezen alapvető fogalmak (például: nomád, félnomád, vegyes/komplex, letelepült stb.) pontos jelentését újragondolják, és lehetőség szerint tisztázzák egyértelmű és következetes használatuk érdekében.

Ezek után nézzük meg legalább nagyvonalakban azt, hogy mit tudhatunk meg a – Fodor István által teljesen lebecsült – külföldi és hazai írott forrásokból a honfoglalás kori magyarság belső életéről. Kortárs muszlim, bizánci, ószláv, héber, latin és az – ezeknél későbbi keletkezésű – itthoni latin forrásokról van szó. Összefoglalva: ezek értékes tudósítá-

¹⁸ Fodor: *Őstörténet*, 88.

¹⁹ Kristó: *A magyar állam*, 198–199.; Makk Ferenc: „Sátorlakó nép” (*Monográfia az etelközi magyarokról*). AH., 125. évf. (2007) 32–33.; Makk Ferenc: *A magyarság korai története*. In: Miquel, Marina – Sarobe, Ramon – Makk Ferenc – Tóth Csaba (szerk.): *Királylányok messzi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban*. Barcelona–Budapest 2009. 54.

²⁰ Fodor: *Őstörténet*, 87., 92.

²¹ Erre lásd például: Kristó: *A magyar állam*, 154., 301.; Makk: *A magyarság korai története*, 59.

²² Fodor: *Őstörténet*, 54., 55., 56., 68., 69., 70., 78., 86., 87., 88., 89., 91., 92., 103. A *félnomád* minősítés használatára lásd: Fodor: *Az ősi magyar vallásról*, 25., 26., 27.; Fodor: *A magyar gazdálkodás*, 17., 25. 30.

sokat adnak a magyarok törzsi-nemzetségi szervezetéről, a törzsszövetségről és vezetőiről, a Magyar Fejedelemség létrejöttéről, az Árpád-dinasztia genealógiájáról, a levediai, etelközi szállásföldjükéről, a hét sereg (azaz a hét törzs!) Kárpát-medencei megtelepedéséről, a szavárd magyarok korábbi elszakadásáról, a gazdasági élettel kapcsolatban pedig utalnak a magyarok kiterjedt északi, déli és keleti irányú kereskedelmére, amely szembetűnő gazdagságuk alapja. Számos adattal szolgálnak pogány (vallási) hiedelmekre vonatkozólag. Több forrás kifejezetten *nomád* népnek minősíti a magyarokat, és pontosan leírja azok *nomád* életmódját, amelyhez az állattartás mellett a halászat és a vadászat is hozzátartozott. A teljesség igénye nélkül álljon itt három idézet. Az ún. Dzsajhāni-hagyomány szerint a magyarság „sátorlakó nép. Együtt vándorolnak a friss és bőséges fűvel.” Bölcs Leó bizánci császár a 10. század elején ezt írta róluk: „Nem körülárvolt táborban táboroznak, mint a rómaiak [=bizánciak], hanem a háború napjáig nemzetségek és törzsek szerint szétszéledve legeltetik lovaikat folyvást télen-nyáron.” A hispániai Ibn Hayyan 942-re vonatkozóan elmondja: „...szálláshelyeik a Duna folyó mentén vannak, ők maguk nomádok, mint a beduinok. Városaik nincsenek, sem házaik, hanem nemezsátrokban laknak, szétszórt táborhelyeken.”²³ Érdemes megemlíteni, hogy amíg ez utóbbi helyet Bóna István nagyon különös módon a mór kalifa fogságába esett magyar harcosok *meséjének* (!) tartotta, addig Fodor István már tárgyilagosabban nyilatkozik róla: „Talán az ő elbeszélésük nyomán írta le az arab szerző Magyarországot (A magyarok nomádok, mint az arabok, sátrokban élnek).”²⁴

Úgy tűnik, hogy Fodor István nézetétől eltérő véleményt tulajdoníthatunk Font Mártánnak, aki – témájának megfelelően – a 970 és 1038 közötti gazdasági viszonyokról szól. Eközben olyan megjegyzéseket tesz, amelyek alapján talán joggal következtethetünk arra, hogy ő a megelőző időszakban a klasszikus *nomád* (félnomádnak nem minősíthető) életmódot, *nomád* berendezkedést tekintette a magyarság életformájának. Így például az érvényesülő *senioratust* a nomád uralom elvének tekinti, máshol a nomád állattartás hagyományáról” beszél; vagy szerinte: „a továbbra is domináló állattartás [...] a téli-nyári szállásváltó életmódot fenntartotta”. A korábbi nomád tulajdonviszonyok későbbi meglétére utal az a kitétele, hogy tudniillik „A világiak vagyona továbbra is az állatállományból állt”. Ugyanígy jelentős az alábbi mondata: „...csak a 11. század végére kezdett kialakulni [sic! – M. F.] a letelepedett életmód és a falu mint a település egysége”. Hasonlóan fogalmaz másutt is: „Magyarországon a falurendszer kialakulása a 11. század utójára esik”. (Vö.: Fodor-nál ez a 10. századi fejlődés eredménye!) Ugyancsak fontos a következő mondata: „Megkezdődött a csekély vagyonnal rendelkezők, illetve a vagyontalan szabadok szolgáskorba süllyesztése.”²⁵ Itt hivatkozni kell arra, hogy Fodor István szerint a honfoglaló magyaroknál vezető elit, középréteg és egy alacsonyabb rendű réteg volt, de nem mondja meg: vajon mindhárom társadalmi réteg egyformán jogilag szabad volt-e (ami éppen a nomád társadalmakra jellemző), avagy a harmadik (legnépesebb) társadalmi csoportot szolgák alkották-e. Ez utóbbi helyzet felel meg a félnomád életformának annak hívei szerint.²⁶ Magya-

²³ Zimonyi István: *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ġayhāni-hagyomány magyar fejezete.* Magyar Őstörténeti Könyvtár. 22. köt. Budapest, 2005. 107.; Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* Budapest, 1984. 19.; Elter István: *Ibn Hayyān a kalandozó magyarokról.* SzKK. 24. köt. Szeged, 2009. 58.

²⁴ Bóna: *A magyarok és Európa*, 50.; Fodor: *Őstörténet*, 80.

²⁵ Font: *Államalapítás*, 81., 92–93., 94. A nomád állattulajdonra lásd például: Kristó: *A magyar állam*, 83–84.; Fodor: *Őstörténet*, 35.

²⁶ Elég nehezen értelmezhető Fodor István alábbi megjegyzése: „...e régi [tudniillik nomád – M. F.] elittel szemben az egyre nagyobb tömegű falusi földművelő lakosság a jövő megteremtője. Azoknak a falvaknak a népe, amelyeket uraik már a 10. században szolgáltatásokra köteleztek”. (Fodor:

rul: ezt a lényeges problémát Fodor István nagyvonalúan megkerülte. Viszont Font Márta azon, már idézett megjegyzése, hogy tudniillik csak a 11. század elejétől kezdődött meg a szegény szabadok lesüllyesztése, egyértelműen jelzi: a szerző szerint ők eredetileg szabad nomádok voltak. Megjegyzem: a tömörség, ami a korlátolt terjedelem kényszerű következménye volt, egyértelműbb és határozottabb fogalmazást is lehetővé tett volna.

A történész szakmájánál fogva nyilvánvalóan elsősorban a hiteles írott forrásokkal dolgozik, de természetesen más típusú (így régészeti, nyelvészeti, néprajzi, embertani stb.) kútfők megalapozott tanulságait is – amennyiben vannak ilyenek – figyelembe veszi. Igaza van a régész Takács Miklósnak, amikor azt írja: „...olyan korszak esetében, amelynek igen-csak szűkös a forrásanyaga, az összes lehetséges adatot fel kell használni”.²⁷ Azaz az írott kútfők mellett a régészeti leleteket, a nyelvészeti és más jellegű forrásadatokat is. De ez természetesen fordítva ugyanúgy igaz.

Problémánk szempontjából jó példát szolgáltat minderre a Wolf Mária által feltárt borsodi vár és az alatta található borsodi falu tapasztalata. A 10. század elejére keltezett és magyarnak minősített falu helyén minden eddigénél nagyobb mennyiségű – csaknem kilenc-kilónyi – növényi maganyagot (közte búza-, rozs-, borsó-, lencsemagokat), valamint kettő ekevasat, egy sarlót és egy rövid kaszát találtak. Ezek alapján az ásató régész határozottan azt állapítja meg, hogy „a borsodi 10. századi magyar falu lakói letelepült, földműves életmódot folytattak, [...] és fő megélhetési forrásuk az irtásos földművelés volt”. Majd példamutató mértéktartással ezt írja: „Hogy ez az élet- és gazdálkodási mód mennyire volt jellemző a korabeli magyarságra, adatok híján egyelőre eldönthetetlen. Annyi azonban bizonyos: az itteni mezőgazdasági eszköz- és magleletek kizárttá teszik, hogy a honfoglaló magyarság egészét nomádnak tekintsük.” A régész szerint tehát ennek az egyedi esetnek az érvényességét nem lehet az egész Kárpát-medencei magyarságra kiterjeszteni. Egy másik probléma az időrend. Mikor keletkezett a falu: a 10. század elején vagy a század közepén? (A talált ékszereket a régész szerint például a század második felére lehet datálni.)²⁸ Ismeretes, hogy a régészeti anyag történeti felhasználhatóságát az időrendi problémák mellett nagyon nagy mértékben megnehezíti a régészeti leletek etnikumjelölő voltának rendkívül vitatott jellege, ami régészek és történészek körében folyamatosan igen éles polémiákra ad okot.²⁹

Östörténet, 103.) Vagyis az a falusi népesség, amely szerinte már a Don vidékén kialakult, a honfoglalás idején még szabad volt, lesüllyesztése (szolgaságra vetése) csak a honfoglalás után – valamikor a 10. században – kezdődött meg.

²⁷ Takács Miklós: *A 10. századi magyar–szláv viszonyról és a honfoglaló magyarok életmódjáról*. Századok, 131. évf. (1997) 1. sz. 170.

²⁸ Wolf Mária: *A borsodi földvár. Egy államalapítás kori megyeszékhelyünk*. PhD-értekezés tézisei. Szeged, 2008. 5–6. A régészeti leletek 10. századon belüli datálása fontosságára általánosságban utal például: Kristó: *A magyar állam*, 198–199. Egyébként a magyarokkal érkező kavarak egy részének földművelésére lásd: Kristó: *A magyar állam*, 196–198.

²⁹ A különböző – főleg a régészeti és az írott – források értékelésére, felhasználhatóságára és egymáshoz való viszonyára lásd többek között: Kristó: *A magyar állam*, 167–182.; Vita. Takács Miklós, Révész László és Kristó Gyula könyvvitája. Századok, 131. évf. (1997) 1. sz. 168–275.; Bálint: *Az ethnosz*, i. m.; Fodor: *A régészettudomány történetisége*, i. m.; Langó Péter: *Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében*. Budapest, 2007. 213–256.; Révész László: *Régészet és történelem (A régészet a 10. századi magyarságról)*. Habilitációs tézisek. Szeged, 2008.

Mindezt figyelembe véve történészként az egymástól független s a lényegét illetően ugyanazt tartalmazó írott források nyomán – Font Mártához hasonlóan – én magam is úgy látom: a honfoglalás kori magyarságra elsősorban a *nomád életmód* volt a jellemző.

Géza nagyfejedeleme kora

Font Márta könyvének első nagy fejezete a *Géza fejedelem és kora* címet viseli, s ez a körülbelül 970-től 997-ig terjedő időszakot jelenti. E fejezet kétségtelenül legfőbb mondani valója az, hogy Géza egész tevékenysége, bel- és külpolitikája teljes mértékben Szent István király uralkodásának megalapozását szolgálta. Géza fő célja az Árpádok régi, korábbi fejedelmi hatalmának helyreállítása volt az egész Kárpát-medencében. Ehhez kedvező nemzetközi helyzetre volt szüksége. Mivel Bizánc felől nem fenyegette országát expanzív veszély, ezért a saját területéhez (a Dunántúlhoz) földrajzilag közelebb levő Német Birodalommal kellett békére törekednie, minthogy 955 óta feszült volt a viszony, s a keleti magyar törzsfő-fejedelmek Bizánchoz kötődtek. A 972. évi megkeresztelkedése és a 973. évi quedlinburgi megegyezése I. Ottóval a Nyugat felé való nyitás kétségbe vonhatatlan bizonyítékát mutatja. Uralma megerősítése érdekében Géza feleségül vette Gyula vezér leányát, Saroltot, hogy ily módon elnyerje az erdélyi törzsfő támogatását. A szerző szerint mire Géza uralomra került, apja, Taksony fejedelem jóvoltából a Kárpát-medence egész nyugati felén szilárdan érvényesült az Árpádok fejedelmi hatalma. Ennek jele Géza és Koppány békés megegyezése, amelynek révén az utóbbi lett a somogyi terület. Végül is azonban Gézának nem sikerült hatalmát ténylegesen kiterjesztenie a Kárpátok medencéjének keleti részére az önállósodó törzsi államok (így a Gyulák és Ajtony országa) miatt. Tevékenyen közreműködött és sokat tett a kereszténység magyar földi terjesztésében azáltal is, hogy erőszakkal tömeges keresztelkedéseket kényszerített ki, Veszprémben missziós püspökséget létesített – a mainzi érsek egyházi befolyása alatt –, és Pannonhalmán bencés apátságot állított fel. Ő maga – feleségével együtt – azonban félkeresztény-félpogány maradt, hiszen keresztény és pogány szertartásokon egyaránt részt vett. A magyarság körében is ez a sajátos vallási kettősség, vallási szinkretizmus érvényesült. Fiát, Vajkot is csak 996 táján – házasságkötése előtt – kereszteltette meg Adalbert prágai püspökkel. István–Vajk és a bajor Gizella házassága egyszerre szolgálta a magyar–bajor(német) szövetség megerősítését, az Árpádok hatalmának megszilárdítását, illetve István uralmának biztosítását Koppánnyal szemben. Géza békés külpolitikájának bizonyítékai a lengyel és a bolgár dinasztiákkal létesített házassági kapcsolatok is. Befejezésül a fejezet végén úgy összegzi Font Márta Géza fejedelem történeti értékelését, hogy az államalapításban István mellett Géza is fontos szerepet játszott. Az államszervezésnek Géza éppen úgy részese volt, mint Szent István.³⁰ Ennek megfelelően a kötet végén is gyakorlatilag azonosnak minősíti Géza és István tevékenységét, amikor „a keresztény államot megszervező Géza és István” hatalmáról ír.³¹ A későbbiekben azonban szerinte a szent király kultusza a forrásokban elhomályosította Géza alakját.³²

Font Márta fenti megállapításait illetően számos lényeges kérdésben azonos vagy hasonló véleményen vagyok. A továbbiakban – az eredmények elismerése mellett – mindvégig elsősorban azokhoz a gondolataimhoz fűzök megjegyzéseket, amelyekkel vagy részben

³⁰ Font: *Államalapítás*, 8–24.

³¹ Font: *Államalapítás*, 96.

³² Font: *Államalapítás*, 21.

vagy teljes mértékben nem értek egyet. Ezek a megjegyzéseim a könyv egy új kiadása számára talán hasznosíthatók lesznek.

A Német-római Császárság, azaz a Nyugat felé történő – egyébként igen jelentős és nagyon bátor – nyitást nem a földrajzi közelség s nem is a 955 óta feszült magyar–német viszony, hanem épphogy a fennálló és reális bizánci fenyegetés (bizánci veszedelem) indokolta. 970 késő nyarán Bizánc döntő vereséget mért az orosz–magyar–besenyő–bolgár szövetséges haderőre a Balkánon, majd 971 első felében elfoglalta Bulgária nagy részét, és a bizánci csapatok az Al-Dunánál elérték a magyar határt. Az orosz–magyar–besenyő–bolgár koalíció szétesése nyomán Magyarország magára maradt, s közvetlenül fenyegetett egy bizánci katonai invázió. Bizánci forrás, Ioannés Skylitzés műve egyértelműen jelzi: ekkor a magyarok (a magyar vezetők) megijedtek, és *féltek a bizánciaktól*, akiknek a császára egyébként 972 tavaszán kibékült a német uralkodóval. A kedvezőtlen nemzetközi helyzetben a bizánci katonai támadás fenyegető hatására fordult Géza fejedelem Németország felé, amely ekkor már a kisebb veszélyt jelentette országa számára. I. Ottó német császár nyilvánvalóan ellenezte a *basileus* esetleges térhódítását saját birodalma közvetlen szomszédságában, ezért szükség esetén katonai támogatást is nyújthatott volna Gézának. Ettől kezdve a két nagyhatalom közötti lavírozás, egyensúlyozás egészen a 12. század végéig jellemezte a magyar uralkodók politikáját.³³

Géza és Koppány megegyezésének ideje és háttere a jelenlegi forrásadatok mellett nem állapítható meg egyértelműen, éppen ezért – a könyvben olvasható és lehetséges változat mellett – okkal fogalmazódott meg többek között olyan vélemény is, amely szerint Somogy területének átengedésében nem Géza és Koppány egyeztek meg, hanem esetleg már Taksony és Tar Szerénd, Koppány herceg apja. Taksony feltehetően éppen ezáltal nyerte volna el Tar Szerénd támogatását Géza hatalomra kerüléséhez. Ugyanezt szolgálta Géza trónörökös és Sarolt házassága, amivel viszont Taksony az erdélyi Gyula beleegyezését biztosította Géza nagyfejedelemmé választásához. A házasságkötés révén, amelynek pontos idejét nem ismerjük, de mindenképpen még Sankt Gallen-i Brunó 972. évi magyar útja előtt létrejött, az Árpádok tulajdonképpen magukkal egyenrangúnak ismerték el a Gyulák családját.³⁴

Semmi sem bizonyítja, hogy már Taksony nagyfejedelem érvényesítette volna az Árpádok központi, fejedelmi hatalmát egész Nyugat-Magyarországon. Akkor mit tett e nagyfontosságú kérdésben Géza? Mitől lett Géza keze véres a legendák szerint? Nem hihető, hogy az úgynevezett tömeges megkeresztelések erőszakos támogatása lett volna ennek alapvető és egyedüli oka. Itt nyilvánvalóan a forrásokban az nyert megőrkítést, hogy Géza erővel verte le Nyugat-Magyarországon azokat a törzsfőket, akik hatalmának ellenszegültek, s az ő vereségüket követhette a törzsi területeken több ízben is a tömeges keresztelés kényszerítő erő alkalmazása mellett, amiről az István-legendák és a magyar krónika tudósíta-

³³ Minderre lásd további irodalommal: Makk, Ferenc: *Ungarische Aussenpolitik (896–1196)*. Studien zur Geschichte Ungarns. Bd. 3. Herne, 1999. 20–21.; Makk Ferenc: *A bizánci fenyegetés árnyékában. Géza fejedelem politikai-vallási választása*. Hadtörténelmi Közlemények, 114. évf. (2001) 1. sz. 130–138.; Makk, Ferenc: *A l'ombre de la menace byzantine (Le choix politico-religieux du prince Géza)*. Chronica, 1. évf. (2001) 19–29.

³⁴ Minderre lásd például: Makk Ferenc: *A királyság első százada*. Budapest, 1992. 20.; Kristó: *A magyar állam*, 325–326.; Makk Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196)*. SzKK. 2. köt. Szeged, 1996. 25.; Engel Pál: *Szent István birodalma*. História Könyvtár. 17. köt. Budapest, 2001. 25.; Kristó–Makk: *A kilencedik és a tizedik század*, 151., 188.; Zsoldos: *Magyar középkor*, 40.; Zsoldos Attila: *Somogy vármegye kialakulásáról*. In: Veszprémy László (szerk.): *Szent István és az államalapítás*. Budapest, 2002. 433–437.

nak.³⁵ Ezt igazolhatják visszamenőlegesen az István idejében történtek, amikor is Gyula, Ajtony és a fekete magyarok esetében a keresztényellenes magatartásuk csupán ürügyet, okot szolgáltatott a királynak ellenfelei megtámadására, amit a győzelem után térítés (Ajtony egykori földjén a Gellért-legenda szerint kifejezetten tömeges térítés) követett.³⁶ Úgy gondolom, hogy éppen e fegyveres harcokkal szerezte meg Géza magának a tényleges hatalmat a Kárpát-medence nyugati felében. Konkrét ellenfeleinek a nevét azonban nem ismerjük.³⁷

A missziós latin püspökség mindenképpen csak a nagyfejedelem székhelyén (Esztergomban, esetleg már azt megelőzően Kalocsán) szerveződhetett meg, hiszen a térítőpüspök közvetlenül csupán itt élvezhette az uralkodó hatékony támogatását, amire nagy szüksége volt, s erről forrásaink például Adalbert prágai püspök itteni tevékenysége alkalmából említést is tesznek.³⁸ Az állandó székhelyű és szilárd szervezetű veszprémi püspökséget Gizella német környezete hatására 997 és 1000 között valóban Veszprémben állították fel már István uralkodása alatt.³⁹

Font Márta állításával ellentétben nem tartom hitelesnek a hazai legendák azon közlését, miszerint Adalbert püspök keresztelte volna meg Istvánt a 996-os házasságkötése előtt.⁴⁰ Veszprémi Lászlóval értek egyet, hogy tudniillik ha Adalbert térítette és keresztelte volna meg Vajkot, akkor ezt a 997-es mártírhála után 999-ben szentté avatott prágai püspök életrajzírója, a kortárs Querfurti Brunó feltétlenül megörökítette volna az 1000-es évek elején. Az akkor uralkodó magyar király tényleges megkeresztelése óriási dolog lett volna, s Adalbert tetteinek fényét, személyes dicsőségét jelentősen növelte volna a keresztény vi-

³⁵ A forrásadatokra lásd: Kristó Gyula (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. SzKK. 15. köt. Szeged, 1999. 272., 273., 303., 362.; Érszegi Géza (szerk.): *Árpád-kori legendák és Intelmek*. Budapest, 1999. 28.

³⁶ *Az államalapítás korának írott forrásai*, 418–419.

³⁷ A Géza alatti események értékelésére lásd: Kristó Gyula: *Magyarország története 895–1301*. Egyetemi tankönyv. Budapest, 2003.² 86.; Kristó Gyula: *Géza és István*. In: *A magyar történelem vitatott személyiségei*. Budapest, 2008. 9. Géza igazi, fő célja – kellő számú térítő pap hiányában – nem is lehetett a tömeges térítés. A nyugati krisztianizáció csaknem teljes visszaesése miatt nem álltak rendelkezésére külföldi (nyugati) térítők, hazaiak pedig – belföldi egyházi intézmények híján – még egyáltalán nem is voltak. Erre lásd: Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet. I. köt.* Budapest, 1939.⁶ (A vonatkozó rész Hóman Bálint munkája.) 168.; Kristó: *A magyar állam*, 324.; Koszta László: *A keresztény egyházszervezet kialakulása*. In: Kristó Gyula – Makk Ferenc (szerk.): *Árpád előtt és után*. Szeged, 1996. 105–106.

³⁸ *Az államalapítás korának írott forrásai*, 272., 274.; *Árpád-kori legendák*, 28., 29. Ehhez lásd azt a megállapítást, miszerint Európa minden részében a térítők csak a politikai hatalom támogatásával tudtak eredményesen működni. Koszta László: *Egyház- és államszervezet*. In: Kristó Gyula (szerk.): *Államalapítás, társadalom, művelődés*. (a továbbiakban: ÁTM.) Budapest, 2001. 66. A fejedelmi központra lásd például: Makk Ferenc: *A vezéri törzsek szálláshelyei a 10. században*. Monumenta Historica Budapestiniensia, 14. évf. (2004) 125., 126.

³⁹ Székely György – Bartha Antal (szerk.): *Magyarország története. I/1. köt. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Budapest, 1984. (A vonatkozó rész Györffy György munkája. A továbbiakban: Györffy: *Magyarország története*.) 770.; Makk: *A királyság első százada*, 40.; Török József: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete*. Keresztény századok. Budapest, 2002. 34.; Koszta László: *A váci püspökség alapítása*. In: Veszprémi László (szerk.): *Szent István és az államalapítás*. Budapest, 2002. 495. Font Márta datálása Kristó Gyula véleményével egyezik (Kristó: *Magyarország története*, 89.).

⁴⁰ Font: *Államalapítás*, 10.

lágban. De erről Brunó, bár többször is járt a királyi udvarban és a magyar föld más részén, nem tesz említést, nyilvánvalóan azért, mert nem is történt meg.⁴¹

A magyar történetírásban található olyan régi toposzok, amelyek tévesek (helytelen értelmezések, félreértések eredményei), ennek ellenére kiirthatatlanok. Az egyik ilyen toposz Géza félkeresztény–félpogány voltával kapcsolatos, s ez Font Mártánál szintén olvasható, mégpedig két változatban is. Eszerint Gézát főpapja felemás vallási magatartása miatt megrotta, mire a fejedelem így válaszolt: elég gazdag ő ahhoz, hogy „két istennek is áldozzon”. A másik variáció szerint a fejedelem azt mondta: „...elég gazdag vagyok ahhoz, hogy két úrnak is szolgáljak”.⁴² Nem beszélve arról, hogy a mai olvasónak erről könnyen az olasz Carlo Goldoni egyik színjátékának címe (*Két úr szolgálja*) jut eszébe, a lényeg az, hogy mindkét fordítás, mindkét értelmezés hibás. A kortárs merseburgi püspök, Thietmar vonatkozó latin passzusának több helyes magyar fordítása van, ezek közül itt Györffy Györgyét idézem: Géza „A mindenható Istennek és különféle képzelt isteneknek áldozott. Amikor főpapja emiatt szemrehányást tett neki, azt felelte: elég gazdag és hatalmas ahhoz, hogy megtegye.”⁴³

Miért rossz Font Márta fordítása? Mindenekelőtt azért, mert az eredeti latin szövegben nem ez szerepel. Miért rossz az értelmezés? Azért, mert azt a téves vélekedést táplálja, miszerint Géza két isten híve volt, vagyis a keresztények mindenható Istene mellett áldozott a pogányok egyetlen istenének is. A valóságban a szövegben a törzsi–nemzetségi világ különféle pogány idolkainak, azaz bálványainak tiszteletéről, imádrásról van szó, s nem valamiféle pogány egyistenhitről. El kell hagyni tehát, s nem szabad még jobban terjeszteni népszerűsítő munkában egy rossz fordítást a helytelen értelmezéssel együtt!

Géza nagyfejedelem történeti szerepének túlzó értékelésével sem tudok egyetérteni, még ha a Font Márta által vallott vélemény eléggé el is terjedt az utóbbi évtizedek szakirodalmában.⁴⁴ Géza fejedelem és Szent István király történelmi szerepét úgy lehet reálisan megítélni, ha megvizsgáljuk és számba vesszük azt, hogy az államalapítás és az egyházszervezés területén mit tett az egyik, és mit végzett a másik. Géza fejedelem nevéhez fűződik: a nyugatra való nyitás, a római rítusú keresztény térítés elindítása, térítő püspökség szervezése, Pannonhalma megalapítása, az ország nyugati felében – a törzsi erők felszámolásával – a fejedelmi hatalom megszilárdítása. (Csak emlékeztetek arra, hogy ezt az utóbbi, nagy fontosságú eredményt Font Márta nem is Gézának, hanem Taksonynak tulajdonítja!) Ist-

⁴¹ Veszprémy László: *Szent Adalbert és Magyarország. Historiográfiái áttekintés.* Ars Hungarica, 26. évf. (1998) 1. sz. 330–331. Ehhez lásd még Bogay Tamás: *Szent István és Szent Adalbert prágai püspök.* In: Glatz Ferenc – Kardos József (szerk.): *Szent István és kora.* Budapest, 1988. 156–160.

⁴² Font: *Államalapítás*, 10., 15. Már korábban is így fordított a szerző. Font Márta: *A középkori Magyar Királyság. Az Árpád-házi királyok kora (970–1301).* In: Romsics Ignác (szerk.): *Magyarország története.* Budapest, 2007. 44. Néhány azonos vagy hasonló fordításra lásd: Dümmerth Dezső: *Az Árpádok nyomában.* Budapest, 1977. 130.; Erdélyi László: *Árpádkor. A magyar állam, társadalom, művelődés legrégibb története 1301-ig.* Budapest, 1922. 84.; Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* München, 1982. 16.; Hatházi Gábor: *Az „államálmodó”. Géza nagyfejedelem emlékezete (997–1997).* Székesfehérvár, 1997. 33.

⁴³ Györffy: *Magyarország története*, 725.; Györffy György: *Államalapító apa és fia.* Kolozsvár, 1997. 17. Ugyancsak jó Thoroczkay Gábor fordítása (*Az államalapítás korának írott forrásai*, 113.).

⁴⁴ A Géza szerepére vonatkozó véleményét már korábban megfogalmazta Font Márta (Font: *A középkori Magyar Királyság*, 47.). Hasonló véleményekre lásd: Vajay Szabolcs: *Dominae reginae milites. Árpád-házi Jolánta magyarjai Valencia visszavétele idején.* In: H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc (szerk.): *Mályusz Elemér Emlékkönyv.* Budapest, 1984. 398.; Engel: *Beilleszkedés Európába*, 113.; Hatházi: *Az „államálmodó”, 7–8.*; Zsoldos: *Magyar középkor*, 40.

ván érdemének tudható be: a nyitás kiszélesítése (Németország mellett kiváló viszony létesítése a pápasággal és Bizánccal is), a királyi rangemelés (koronázás), két érsekséggel együtt nyolc vagy tíz állandó egyházmegye felállítása, több szerzetesi kolostor létesítése, a közép és alsó szintű egyházi szervezet megalapozása, a tized bevezetése, országos méretű térítő tevékenység beindítása, a királyi hatalom kiterjesztése az egész Kárpát-medencére, a vármegyerendszer megteremtése, központi irányítású haderő létesítése, új típusú királyi tanács felállítása, a közzsabadok megadóztatása, a pénzverés és a hivatalos oklevelezés bevezetése, országos jellegű törvénykezés megszervezése s az egész új rend alapját jelentő magántulajdon létrehozása és általánossá tétele. A tények alapján nem lehet kétséges: a mérleg nyelve egyértelműen István javára billen, aki sokkal többet alkotott, mint apja, Géza fejedelem.

Géza történelmi tette tehát jóval kisebb, jóval szerényebb István történelmi tevékenységéhez képest. Amíg Gézának az úttörés, a kezdeményezés (az első jelentős és bátor lépések megtétele) tulajdonítható, addig vitathatatlanul István érdeme az elődje által megkezdett alapok teljessé tétele után a korábbihoz képest egészen új állami és egyházi struktúra felépítése. A magyarság fennmaradását a keresztény királyság megteremtése biztosította. A két nagyformátumú uralkodó részvétele az alkotásban azonban messze nem egyenértékű. Kölcsönzött kifejezéssel élve: amíg Géza államálmodó volt,⁴⁵ addig István államalkotó lett.⁴⁶

Néhány esetben pontatlanság figyelhető meg a fogalmazásban, ami bizonytalanságra vall. Így például Font Márta azt írja, hogy Anonymusnál olvashatjuk: Géza anyja besenyő (vagy kazár) származású lehetett. Anonymus azonban nem ezt, hanem azt írja, hogy Taksony felesége a *kunok* földjéről származott. Nyilván ezért is található a könyv egy másik helyén az, hogy Taksonynak „a krónikás szerint [...] kun (sokkal inkább kazár) felesége volt”. Két megjegyzés kívánczik ide. Géza anyja lehetett besenyő, kazár, esetleg volgai bolgár származású, de *kun* semmiképpen sem, mivelhogy a *kunok* csak az 1050-es évek elején kerültek Európába, amikor átkeltek a Volgán, s 1055 táján érték el a Dnyepert.⁴⁷ Addig viszont semmiféle kapcsolat nem volt velük. A másik észrevételem az, hogy Anonymus nem krónikát, hanem gesztát írt, így ő nem is nevezhető egy szakkönyvben krónikásnak. Sankt Gallen-i Brunóval kapcsolatban egy helyütt Font Márta azt mondja: csak hipotézis az s nem bizonyosság, hogy Brunó keresztelte volna meg Gézát. Pár sorral később viszont már úgy fogalmaz: Brunó keresztelte meg Gézát.⁴⁸ Igen vagy nem?

A mai szakirodalom egységes abban – egyrészt a Sankt Gallen-i *necrologium* azon bejegyzése kapcsán, amely Brunó neve mellett írja: ő keresztelte meg a magyarok fejedelmét, másrészt pedig az események belső logikája alapján –, hogy Géza megkeresztelése Brunó térítőpüspök műve volt. Megerősíti ezt Ademar Cabannensis adata is, miszerint egy Brunó nevű püspök térítette meg Géza fejedelmet. Az itt szóba jöhető három Brunó nevű főpap (tudniillik Brunó augsburgi püspök, Sankt Gallen-i Brunó és Querfurti Brunó) közül csak Sankt Gallen-i Brunóról tudjuk, hogy térítőpüspökként Géza udvarában járt már 972-ben I. Ottó császár megbízásából.⁴⁹ Nyilván figyelmetlenségnek tulajdonítható Font Márta

⁴⁵ Hatházi: Az „államálmodó”, 9.

⁴⁶ Géza és István összehasonlításában felhasználtam, de nem minden részében vettem át az alábbi értékelést: Kristó: *Géza és István*, 30–31.

⁴⁷ Font: *Államalapítás*, 9., 11. A *kunokra* lásd: Pálóczi Horváth András: *Besenyők, úzok, kunok*. In: Szombathy Viktor – László Gyula (szerk.): *Magyarrá lett keleti népek*. Budapest, 1988. 141.

⁴⁸ Font: *Államalapítás*, 17.

⁴⁹ Géza megkeresztelésére lásd: Györffy: *Magyarország története*, 728–729.

azon megjegyzése, amely szerint Sankt Gallen-i Brunó küldetését Györffy György II. Ottó császár személyével kötötte össze,⁵⁰ hiszen Györffy György – helyesen – I. Ottó császárról ír a megfelelő helyen.⁵¹

Eléggé kaotikus Veszprémvölgy, illetve a veszprémvölgyi görög apácakolostor alapításának az ügye a kötetben. Font Márta egy helyen írja: a görög hitű Saroltnak köze lehetett az ortodox (bazilita) monostor alapításához, s ez a kijelentés szerintem egyaránt jelentheti Géza és István korát. Másutt viszont a szerző másként fogalmaz: a veszprémi püspökség Géza alatti létesítésében szerepet játszhatott az, hogy a közelben működött a görög rítusú monostor. Ez egyértelműen Géza idejére datálja a monostor megszervezését. Viszont ha ezzel összevetjük az 51. és az 54. oldalon található térképeket, akkor az a furcsa helyzet adódik, hogy a veszprémvölgyi monostor alapításaként 1018, a veszprémi püspökség felállításának dátumaként pedig 1000 szerepel. Éppen ezért az ortodox rítusú apácakolostor alapítólevelét Font Márta itt Szent Istvánnak tulajdonítja.⁵² Most aztán mikor jött létre az egyik, és mikor a másik; illetve melyik hatott a másikra?

Túlságosan is tömören fogalmaz a szerző Sarolt személyével kapcsolatban, amikor azt írja, „ténykedéséről szinte semmi információnk sincs”. Ehhez a megállapításához képest azonban lényegesen jobb a helyzet. Hiszen mind Sarolt személyiségéről (hogy tudniillik nagyon szép asszony volt, férfi módjára lovagolt, sokat ivott, egy embert pedig haragjában megölt), mind pedig vallásosságáról (amellyel személy szerint ő képviselte elsőként – még Sankt Gallen-i Brunó megérkezése előtt – a fejedelmi udvarban a keresztény hitet) fontos adatokat tartalmaznak a korabeli külföldi kútfők (Thietmar, Querfurti Brunó). Az utóbbi nagyon értékes tudósítást közöl arról is, hogy Sarolt – nyilván Géza fejedelem uralkodásának vége felé – nagy szerepet játszott az országos ügyek intézésében („az egész országot egy férfi kezével tartotta hatalmában, és mindazt, ami férjéé volt, maga irányította”).⁵³

Sajnálatos módon tárgyi tévedések ugyancsak terhelik a nagyközönségnek szóló könyv ezen részét is. Így például Font Márta a bajor történetírót 14. századinak minősíti, holott a humanista Aventinus a 15–16. század fordulóján élt (1477 és 1534 között).⁵⁴ A magyar kalandozó vezéreket: Bulcsút, Lélt (Lehelt) és Súrnt nem I. Ottó parancsára, hanem testvére, Henrik bajor herceg saját utasítására végezték ki 955. augusztus 15-én Regensburgban, a bajor fővárosban.⁵⁵ Többszörös tévedés azt állítani, hogy „forrásaink szerint ötezer magyarat keresztelt meg” Sankt Gallen-i Brunó.⁵⁶ Egyrészt az ötezer magyar keresztény hitre térítéséről csak egyetlen forrás, Pilgrim (Pilgrim) passauai püspök levele tájékoztat, másrészt a levél meg sem nevezi Brunót, sőt az elért eredményeket a passauai főpap kizárólag

⁵⁰ Font: *Államalapítás*, 17. Hasonlóan korábban is Font: *A középkori Magyar Királyság*, 46. (Új kiadásban ezeket a hibákat is javítani kell.)

⁵¹ Lásd 49. jegyz.

⁵² Font: *Államalapítás*, 19., 51., 54., 65.

⁵³ Font: *Államalapítás*, 19. A megfelelő forráshelyekre lásd: *Az államalapítás korának írott forrásai*, 83., 113. A vonatkozó gazdag irodalomból lásd például: Szegfű László: *Sarolta*. In: Horváth János – Székely György (szerk.): *Középkori kútfőink kritikus kérdései*. Budapest, 1974. 239–251.; Györffy: *Magyarország története*, 725–726.; Kristó: *Magyarország története*, 88.

⁵⁴ Font: *Államalapítás*, 11. Ehhez lásd: *Világirodalmi Lexikon*. I. Budapest 1970. 582–583. (Mollay Károly szócikke Aventinusról)

⁵⁵ Györffy: *Magyarország története*, 691.; Bóna: *A magyarok és Európa*, 55.; Varga, Gábor: *Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation*. Studia Hungarica, Bd. 49. München, 2003. 35.

⁵⁶ Font: *Államalapítás*, 17.

saját magának (pontosabban egyháza papjainak és szerzeteseinek) tulajdonítja a pápa előtt.⁵⁷ Tegyük hozzá: nem teljesen alaptalanul, minthogy I. Ottó császár utasítására Piligrimnek kötelessége volt Brunó krisztianizációs működését tevékenyen segíteni. A magyar térítésben tehát a passauai püspökségnek is komoly szerepet kell tulajdonítani már Brunó tevékenysége korában.⁵⁸ Font Márta közlésétől eltérően nem Szent István kisebbik legendájában, hanem a nagyobbik legendában és a Hartvik püspök által készített változatban olvasható az, hogy Géza „kezéhez vér tapadt” (pontosabban: „kezét embervér szennyezte”).⁵⁹

Szent István államszervező harcai

Tematikailag a kötet hátralevő nagy részében elsősorban belpolitikai kérdések kerülnek terítékre. Először a szerző – Kristó Gyula felfogása alapján – az államszervező harcokat tárgyalja, amelyekre a szakirodalom a központosító harcok, illetve az országegyesítő harcok elnevezést is használja. Ennek szellemében Font Márta leszögezi: Gézához hasonlóan Szent Istvánnak is az volt a legfőbb politikai célja, hogy helyreállítsa az Árpádok régi uralmát, hegemoniáját a Kárpátok medencéjében, majd „tovább is lépett az úgynevezett törzsi államok megszerzése felé”.⁶⁰

Első lépésként a fejedelmi hatalom megkaparintására törekvő rokonával, Koppány vezérrel kellett leszámolnia. István azután már királyként győzedelmesen folytatta kemény belháborúik során a küzdelmét Gyula, Keán, a fekete magyarok, végül pedig – közvetlenül 1030 előtt – Ajtony ellen, miközben a kavarok törzsi vezetőjével, Aba Sámuellel (vagy hasonló nevű elődjével) sikerült békésen megegyeznie és szövetséget kötnie egy dinasztikus kapcsolat révén. István a katonai sikereit annak köszönhetette, hogy ellenfelei nem tudtak olyan ütőképes hadseregre szert tenni, mint amilyennel ő maga rendelkezett. Ez már Koppánnyal szemben is megnyilvánult, amikor Istvánt jelentős német katonaság segítette a győzelemhez.⁶¹

Néhány kritikai megjegyzést kívánok fűzni Font Márta okfejtésének és elemzésének itteni egy-két részletéhez. A szerző szerint „nem világos, hogy az erdélyi Gyula esetében mi szolgáltatta az okot az összecsapásra”.⁶² Úgy vélem, a hazai és a külföldi források alapján 1003-ban a katonai ellenségeskedések fő oka politikai–hatalmi szembenállásban jelölhető meg.⁶³ Német kútfő nyomán megállapítható: saját országában (*regnum*) Gyula királyként (*rex*), azaz önálló fejedelemként lépett fel, s a Képes Krónika szerint – nyilvánvalóan ebben a minőségében – Pannóniával, tehát István országával szemben ellenségesen viselkedett. Ezt erősíti meg Anonymus: „Gyula sokszor cselekedett Szent István király ellen”. Azaz Gyula

⁵⁷ Az államalapítás korának írott forrásai, 23–25.

⁵⁸ Györffy György: *István király és műve*. Budapest, 1977. 72–74.; Györffy: *Magyarország története*, 728., 730–731.

⁵⁹ A forráshelyekre lásd: Az államalapítás korának írott forrásai, 273.; Árpád-kori legendák, 28.

⁶⁰ Font: *Államalapítás*, 27.

⁶¹ Font: *Államalapítás*, 26–32.

⁶² Font: *Államalapítás*, 27.

⁶³ Erre lásd például: Marczali Henrik: *A vezérek kora és a királyság megalapítása*. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. I. köt. Budapest, 1895. 274–276.; Kristó Gyula: *Az Árpád-kor háborúi*. Budapest, 1986. 51–52.; Makk: *Magyar külpolitika*, 53–54.; Zsoldos: *Magyar középkor*, 42.

– szuverén uralkodónak tekintve magát – nem ismerte el maga felett István királyi hatalmát, s megtagadta neki az engedelmisséget.⁶⁴

Font Márta – Gyula és Ajtony országtól eltérően – nem külön törzsi államként veszi figyelembe az Abák kavár törzsének és a fekete magyaroknak a területét. Az Abákkal kapcsolatban egyenesen ki is mondja, hogy az Abák törzsi területe nem sorolható a törzsi államok közé.⁶⁵ A szöveg és a hozzátartozó térkép egyáltalán nincs összhangban egymással, amíg ugyanis a szövegben csak a Gyulák és Ajtony országa szerepel kettő törzsi államként, addig a 30. oldalon levő térképen – 997 tájára datálva – az Árpádok törzsi állama mellett még hat (!) törzsi állam feltételezhető területe található a színezés és a feliratok szerint.⁶⁶ E hat törzsi állam közül Vata személye és régiója még említésre sem kerül a könyvben törzsfőként, illetve törzsi államként, ugyanakkor Koppány területe a térképen a törzsi államok közé tartozik, holott előzőleg csupán az Árpádok törzsi területe (törzsi állama) részeként (!) fordult elő. István ugyanis éppen Koppány legyőzésével biztosította uralmát saját törzsi területén a dinasztia belüli viszály során.⁶⁷ Az Abákkal kapcsolatban meglehetősen bizonytalanul fogalmaz, hiszen egy helyen azt írja, hogy a Gyulákhoz és Ajtonyhoz hasonlóan ők is függetlenek lehettek az Árpádoktól, majd megemlíti másutt, hogy Géza leányának és Aba Sámuelnak a házassága a két törzsi terület szövetségét mutatja.⁶⁸ Szerintem az Abák vezetése kavárak egy (vagy három) törzse igen komoly erőt képviselt a Kárpát-medencében, s ennek elismerését jelentette az Árpádok részéről az Abákkal (a későbbi királlyal vagy annak hasonló nevű ősével) létesített dinasztikus kapcsolat. A két jelentős erő közti feszültséget politikai (és katonai) szövetségkötés oldotta meg ekkor, talán ebből a szempontból elég itt utalni Géza és Sarolt korábbi házasságára. Nyilván ez kifejezte azt, hogy az Árpádok a házassággal magukkal egyenrangúnak fogadták el ország-világ előtt az Abák családját.⁶⁹

Hasonlóan igen komoly erőt képviseltek az Árpádokkal szemben a rejtélyes fekete magyarok. A rájuk vonatkozó külföldi forrásokból (Ademarus Cabannensis és Querfurti Bruno írásából) kiderül: évekig keményen szembeszálltak a király által kezdeményezett keresztény térítéssel (s nem lehet kétséges, hogy ezt tették más királyi akciók esetében is). Istvánnak csak fegyveres erővel sikerült 1008 tájára datálhatóan legyőznie és meghódítania az akaratával (azaz királyi hatalmával) szembeszálló területet, amit a forrás ugyanúgy országnak nevez (Fekete Magyarországnak), mint Szent István országát (Fehér Magyarországot).⁷⁰

Keán vezér esetében sem használja Font Márta a törzsi állam kifejezést. Elismerem, Keán eléggé homályos figura, de ha már vele kapcsolatban a szerző dél-erdélyi bolgár fennhatóságról beszél,⁷¹ akkor ez csak úgy értendő, hogy a magyartól eltérő politikai–hatalmi

⁶⁴ Az említett forráshelyekre lásd: *Az államalapítás korának írott forrásai*, 214–215., 371–372., 358–359.

⁶⁵ Font: *Államalapítás*, 31. Az Abák törzsi államáról beszél Zsoldos: *Magyar középkor*, 42.

⁶⁶ Font: *Államalapítás*, 30.

⁶⁷ Font: *Államalapítás*, 26–27.

⁶⁸ Font: *Államalapítás*, 11., 31., 38. Ehhez lásd még: Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Az Árpádok. Fejedelmek és királyok*. Szeged, 2003. (A vonatkozó rész Kristó Gyula munkája.) 68–69.

⁶⁹ Ehhez lásd: például Zsoldos: *Magyar középkor*, 40. – Szent István és Aba Sámuel királyok rokonsági foka vitatott. Erre lásd például: Györffy: *István király*, 286., 380.

⁷⁰ Font: *Államalapítás*, 29., 32. Forráshelyek: *Az államalapítás korának írott forrásai*, 91., 168–169. Az események értékelésére lásd: Tóth Sándor: *Kabarok és fekete magyarok*. AH., 84. évf. (1987) 23–29.; Kristó: *Magyarország története*, 99–100.; Lenkey Zoltán – Zsoldos Attila: *Szent István és III. András. Párhuzamos életrajzok*. Budapest, 2003. 39.

⁷¹ Font: *Államalapítás*, 29.

szervezet vezetőjéről van szó. Kristó Gyula – módosítva korábbi véleményét – Györffy György nyomán magyarországi előkelőnek minősítette Keánt, aki az egykori dél-erdélyi bolgár terület magyar fennhatóság alatt álló vezetője volt. Az azonban tény, hogy Keán vezér István királlyal szemben politikai–területi szeparatizmus képviselőjeként szerepelt, és ezért életével fizetett a harcok során.⁷²

Keán történetét illetően azonban kronológiai problémára is fel kell hívni a figyelmet. Font Márta – miután megemlíti: Gyula leverése 1003-ban történt – arra utal, hogy Kristó Gyula a krónika leírását (sorrendjét) követve a Keán elleni királyi hadjáratot közvetlenül Gyula legyőzése utánra, tehát 1003-ra datálja. Ő maga viszont az erdélyi megyék megszervezéséből kiindulva, arra következtet, hogy az erdélyi területeket (Észak- és Dél-Erdélyt) István nem egyszerre szerezte meg.⁷³ Ehhez három megjegyzést teszek. Az első az, hogy Keán legyőzésének 1003-as időpontját Kristó Gyula – előző álláspontját megváltoztatva – korábbi (1990-es, illetve 1992-es) írásaimból vette át, amire a megfelelő helyen hivatkozik is.⁷⁴ A másik az, hogy az északi és a déli erdélyi területeket egymástól elválasztó Maros nem volt akkora folyó, hogy 1003 után évekre szólóan megállíthatta volna a Keán szövetsége, Gyula felett diadalmaskodó királyi sereget. Végül pedig az erdélyi első megyék – északon Doboka, délen Fejér megye – megszervezése a kronológia szempontjából önmagában semmiféle támpontot nem szolgáltat, minthogy erre vonatkozó adatok nem állnak rendelkezésre.⁷⁵

Font Márta megjegyzi: Ajtony országának, azaz törzsi államának határait éppen úgy bizonytalanul megrajzolni, mint a korábban említett két törzsi állam esetében.⁷⁶ Itt most nem foglalkozva a másik két törzsi állam (Gyula, Keán, esetleg az Árpádok?) területének határaival, érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a Gellért-legenda révén olyan határleírást kapunk Ajtony területéről, amelyet egyetlen más territórium határaitól sem olvashatunk. S ezt a szakirodalom egységesen el is fogadja. Annál is inkább, mert a rajta létesített csanádi püspökség kiterjedését követve, meglehetősen pontossággal megrajzolhatjuk az Ajtony-féle ország kiterjedését. Ezek szerint Ajtony földje a Körösök vidékétől a Tisza mentén az Al-Dunáig, keleten az erdélyi részekig húzódott.⁷⁷ Kár, hogy eltér egymástól a 30. és az 51. ol-

⁷² Kristó: *Magyarország története*, 99. Keánra lásd még: Belitzky János: *A törzsfői hatalom elsorvadása és a fejedelmi hatalom kialakulása*. In: Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. I. köt. Budapest, 1938. 587–588.

⁷³ Font: *A középkori Magyar Királyság*, 49.; Font: *Államalapítás*, 29.

⁷⁴ Ehhez lásd: Makk Ferenc: *Magyar külpolitika 896–1196*. Doktori értekezés tézisei. Szeged, 1990. 6.; Makk: *A királyság első százada*, 61.; Kristó Gyula: *Keán, Szent István ellenfele*. AH., 98. évf. (1993) 25. 56. jegyz.

⁷⁵ Lásd: Kristó: *Magyarország története*, 99., 103., 106.; Kristó Gyula: *A korai Erdély (895–1324)*. SzKK. 18. köt. Szeged, 2002. 80–92., 92–99.

⁷⁶ Font: *Államalapítás*, 30.

⁷⁷ A legenda megfelelő helye: *Az államalapítás korának írott forrásai*, 411–412. Ehhez lásd: Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Budapest, 1899. 43–44.; Györffy: *Magyarország története*, 765.; Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Nemzet és emlékezet. Budapest, 1988. 459–460.; Török: *A tizenegyedik század*, 46–47. A csanádi egyházmegyével kapcsolatban rövid írás foglalkozik Gellért püspök életével. Két megjegyzést fűzök ehhez. Téves az a kitétel, miszerint „Nem zárható ki az sem, [...] hogy ő [ti. Gellért] volt az Intelmek megfogalmazója.” (Font: *Államalapítás*, 52.) A kutatás azonban ezt a lehetőséget már régen kizárta. Erre lásd: Horváth János: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Budapest, 1954. 117.; Györffy: *István király és műve*, 370.; Szűcs Jenő: *Szent István Intelmek – az első magyarországi államelméleti mű*. In: Glatz Ferenc – Kardos József (szerk.): *Szent István és kora*. Budapest, 1988. 44–45. A korabeli magyar földi írásbeliség és egyházi műveltség védelme

dalon található térképeken a két terület rajza. Nem tudok igazán mit kezdeni Font Márta azon mondatával, amelyben arról ír, hogy Ajtony 1030 előtti veresége miatt István királysága „lassabb ütemben terjedt ki a Kárpát-medence egészére, mint korábban feltételeztük”.⁷⁸ Ki vagy kik feltételezték korábban: a szerző vagy néhány történész vagy éppen a teljes történészi szakma?

Az *államszervező harcok* című fejezet végén Font Márta az írja: hasonlóan ment végbe az államszervezés a lengyel, a cseh és a rusz (orosz) földeken is azáltal, hogy egyetlen törzsi (dinasztikus) központból indult ki a területek elfoglalása és a későbbi állam földrajzi kereteinek kialakulása.⁷⁹ Ez az állítása azonban csak részben igaz, hiszen a lengyel, a cseh és a rusz földek esetében az említett expanzió hozta létre az ország egyesítését először, addig ilyen nem volt, míg a magyaroknál a régi, azaz a honfoglalás kori területi és hatalmi egység új, magasabb szintű helyreállítása volt a cél, s ez szomszédainkhoz képest is nagyobb sikerrel valósult meg az ezredforduló időszakában.

Az egyházmegyéek kialakítása

A Szent István-i ország belső berendezkedésével kapcsolatosan a szerző először az egyházszervezet kiépítését tárgyalja. Talán szerencsésebb lett volna előbb a világi igazgatás kiépülését bemutatni, hiszen ő maga is megjegyzi: „a püspökségek zöme István idejében szerveződött meg olyan ütemben, ahogyan az uralkodó kiterjesztette uralmát a Kárpát-medence egészére”.⁸⁰

A korábbi szakirodalom nyomán lényegében rövid, összefoglaló képet ad az egyházmegyéek létrejöttének történetéről. Eszerint Nyugat-Magyarországon (az Árpádok uralma alatt levő területen) indult el a püspökségek felállítása: az első püspökség Veszprém központtal szerveződött meg, a koronázással egy időben állt fel az esztergomi érsekség, ezzel önállósult a magyar egyházi tartomány, ezt követte a győri püspökség. Gyula legyőzése után alakult meg az erdélyi egyházmegye (a térképeken 1003 kérdőjellel szerepel). 1009 előtt – az Abák területén – szervezték meg az egri püspökséget. A fekete magyarok legyőzését követően 1009-ben létesült a pécsi püspökség és a kalocsai egyházmegye, s végül 1030-ban Ajtony bukása nyomán a csanádi püspökség szerveződött meg. Ezzel egy időben megkezdődött és fokozatosan előrehaladt az egyházszervezet alsó szintjének (a falusi plébániáknak) a felállítása, viszont jóval szerényebb mértékben folyt a középső szint (káptalanok és esperességek) létesítése. A királyi család hathatósan közreműködött bencés kolostorok (így Pécsvárad, Bakonybél) megszervezésében. István nevéhez fűződik a székesfehérvári társaskáptalan felállítása. Noha 1003-tól az erdélyi görög egyházmegye megszűnt, még évtizedek múlva is

---

érdekében viszont nagyon is helyénvaló az a megjegyzése, hogy tudniillik Gellért „névéhez fűződik a legkorábbi magyarországi teológiai irodalom (*Elmélkedés a három fiú himnuszáról*)”. Itt Gellért latin nyelvű – európai hírű – művéről van szó (*Deliberatio supra hymnum trium puerorum*), amely olykor megtévesztő és hamis módon mint „a romániai latin nyelvű irodalom” első, korai (*avant la lettre*) alkotása szerepel a román szakirodalomban. Idézi: Turcuş, Şerban: *Saint Gerard of Cenad*. Cluj-Napoca, 2006. 86–87.

⁷⁸ Font: *Államalapítás*, 31. Azon véleményekre, amelyek már korábban is Ajtony 1028 tájára tehető legyőzéséhez kötik István királyi hatalmának az egész Kárpát-medencére történő kiterjesztését s ezáltal az ország politikai egyesítését, lásd például: Karácsonyi János: *Szent Gellért, csanádi püspök élete és művei*. Budapest, 1887. 82–83.; Kristó Gyula: *Magyarország története 895–1301*. Egyetemi jegyzet. Budapest, 1984. 65.; Makk: *A királyság első százada*, 63.; Zsoldos: *Magyar középkor*, 42.

⁷⁹ Font: *Államalapítás*, 32.

⁸⁰ Font: *Államalapítás*, 50–56.

élt Bizáncban a rá vonatkozó egyházi jogigény a püspökség létezése látszatának fenntartásával. Az országban változatlanul működtek ortodox rítusú monostorok (Veszprémvölgy, Oroszlámos). A király törvényeivel is igyekezett elősegíteni a keresztény hitélet terjedését és megerősödését (a levírátus tilalmazása, a kötelező templomba járás, a tized fizetése, a templomépítés kötelezettsége stb. révén).

Ehhez a világos és jól áttekinthető részhez is szükséges néhány kritikai észrevételt tenni. Ezek közül talán a legfontosabb a következő: Font Márta ugyan utal arra, hogy a Géza kori nyugati missziós püspökség a német mainzi érsekség befolyása alatt működött, azt azonban nem hangsúlyozza kellőképpen, hogy ez a német egyházi befolyás az esztergomi érsekség megszervezése nyomán *teljesen* megszűnt.⁸¹ Ugyanígy véglegesen megszűnt az erdélyi görög missziós püspökség felszámolása révén a bizánci egyház joghatósága magyarországi érvényesülésének minden lehetősége. Az igaz, hogy az önálló magyar egyháztartomány felállításával Magyarországot a latin rítusú *római* kereszténységhez kötötte István,⁸² de ezzel összefüggésben hiányolom: a szerző nem utalt világosan arra az érdekes jelenségre, hogy Magyarországon – a 9. századi Bulgáriához és Morvaországhoz hasonlóan – három egyházi hatalom (Mainz, Passau és Salzburg révén a német birodalmi egyház, valamint Róma és Konstantinápoly) egyaránt küzdött az egyházi irányítás, befolyás megszerzéséért. A győztes végül is nem egyszerűen az úgynevezett latin kereszténység lett (hiszen a német egyház és Róma egyaránt az volt), hanem konkrétan a Római Pápaság szerezte meg a magyar egyház feletti joghatóságot.⁸³

Ma már konszenzusnak tekinthető az a vélemény, miszerint az esztergomi érsekség (s így az önálló magyar egyháztartomány) hivatalos felállítása 1001 áprilisában a ravennai zsinathoz köthető. Érdemes lett volna ezt megemlíteni, hiszen ily módon az összes egyházmegye közül valószínűleg legpontosabban az esztergomi érsekség megalapítása tekinthető ismertnek. Ez viszont nehezen egyeztethető össze a szerző azon mondatával, miszerint „a koronázással egyidejűleg történt meg az önálló magyarországi egyházi tartomány (érsekség) felállítása”, mivel Font Márta a koronázást 1000 karácsonyára, illetve 1001 elejére teszi.⁸⁴ S még egyszer szólunk az 51. és az 54. oldalakon levő térképeken szereplő adatokról. Ezek olykor ellentmondanak egymásnak is (lásd például Vác esetét). Teljesen érthetetlen a bácsi latin rítusú püspökség 1030 táján történő szerepeltetése, erre ugyanis semmilyen adatunk nincs, és a szövegben Font Márta sem szól róla. A könyvben a kalandos és mozgalmas életű Querfurti Brunó magyarországi térítő tevékenységéről három ízben is szó esik. Ezeket a szöveghelyeket azonban érdemes lett volna jobban összhangba hozni egymással, bár kétségtelenül nagyon megnehezíti a dolgot az, hogy Querfurti Brunó életének és tevékenységének számos fontos részlete ma is bizonytalan és vitatott. Az ténynek tekinthető, hogy a térítőpap két alkalommal járt magyar földön. Először 1003–1004-ben a pápától kapott, főpapi felszentelés nélküli érseki megbízatás és érseki *pallium* birtokában, majd – miután 1004 nyarán a magdeburgi érsek II. Henrik király utasítására Merseburgban térítőpüspök-

⁸¹ Font: *Államalapítás*, 50. – A német egyházi befolyás teljes megszűnésére lásd például: Makk: *Magyar külpolitika*, 50.; Koszta: *Egyház- és államszervezet*, 69.

⁸² Font: *Államalapítás*, 52., 86.

⁸³ Ehhez lásd például: Balics Lajos: *A római katolikus egyház története Magyarországon*. I. köt. Budapest, 1885. 1–6.; Makk: *A bizánci fenyegetés*, 137–138.; Koszta: *Egyház- és államszervezet*, 69.

⁸⁴ Font: *Államalapítás*, 37., 50. A ravennai egyházi zsinatra lásd például: Szántó Konrád: *A katolikus egyház története*. I. köt. Budapest, 1983. 313.; Györffy: *Magyarország története*, 770.; Koszta: *A keresztény egyházszerkezet*, 108.; Kristó Gyula: *Szent István király*. Budapest, 2001. 55–58.; Török: *A tizenegyedik század*, 33.; Varga: *Ungarn und das Reich*, 73–74.

ké (de nem Merseburg püspökévé!) szentelte – az 1005 és 1008 közötti évek során második alkalommal már *de iure* is térítő érseki rangban működött Magyarországon.⁸⁵ A szerző állításától eltérően már jó ideje nem kettő, hanem három bizánci főpapi pecsét is őrzi annak emlékét, hogy a konstantinápolyi egyház a 11. században formálisan fenntartotta a magyar területekre vonatkozó jogigényét a missziós püspökség szintjén.⁸⁶ Az egyházi viszonyok fejlődését bemutató részben tévedés azt állítani, hogy Ottó somogyi ispán alapította a százdi bencés apátságot, ezt ugyanis 1067 táján Péter *comes* alapította nem Somogyban ugyan, hanem Borsod megyében, míg Ottó somogyi ispán a zselicszentjakabi bencés apátságot létesítette 1061 körül Somogyban.⁸⁷

A Szent István-i külpolitika

A Szent István-kori külpolitikával Font Márta (saját kifejezése szerint: az Árpádok dinasztikus nemzetközi kapcsolataival) három részfejezetben is foglalkozik.⁸⁸ Főbb megállapításai a következők: Gizella és István 995 után kötött házassága a békekötést szentesítette a magyarok és a bajorok között, illetve ennek alapján szükség esetén katonai segítséget várhattak egymástól a szerződő felek. A német katonai támogatást Koppány ellen igénybe is vette István. A pogány múlttal szembeforduló István uralma eszmei megerősítése érdekében szakított a korábbi pogány legitimációval, és helyette a koronázás révén keresztény (egyházi) legitimációt fogadott el, mely szerint királyi hatalma a keresztények Istenétől (*rex Dei gratia*) származik. A királlyá koronázás a német császár és a római pápa egyetértésével történt, s vagy mindkét uralkodótól kapta koronáját, vagy egyáltalán nem is volt ajándékkorona. Az *elismerés* volt a lényeg, és ezt kedvező nemzetközi helyzetben érte el István, amikor a német császár nemcsak a római pápával, hanem a bizánci uralkodóval is jó viszonyban állott. E három nagyhatalom egyetértése tette lehetővé a Magyar Királyság beilleszkedését a keresztény Európába. A német–magyar és a magyar–bizánci jó viszonyt mutatja az is, hogy a német–lengyel háborúba István a németek, a bizánci–bolgár fegyveres konfliktusba pedig 1018-ban a bizánciak oldalán avatkozott be. Házassági kapcsolatokkal is igyekezett országa nemzetközi helyzetét erősíteni, erre szolgált egyik leánytestvére velencei, unokaöccse, Szár László oroszföldi, illetve fia, Imre herceg ugyancsak külföldi házasságkötése. II. Konrád német uralkodó expanzív politikája következtében megváltozott a magyar–német viszony, 1030-ban azonban István hadai visszaverték a birodalmi sereget. Ugyanígy sikerrel hátrította el a király a *steppe* felől betörő besenyők támadását is.

Mindezekhez az alábbi megjegyzéseket fűzöm. A korabeli – szomszédos – nagyhatalmak kedvező magatartása valóban rendkívül előnyös volt István megkoronázásának, királyi

⁸⁵ Font: *Államalapítás*, 10., 29., 51. Ehhez lásd: *Az államalapítás korának írott forrásai*, 78–94. (Thoroczkay Gábor munkája.); Galamb György: *Megjegyzések Querfurti Brúnó besenyők közötti térítési kísérletéhez*. In: Márton Alfréd (szerk.): *A Kárpát-medence és a steppe. Magyar Őstörténeti Könyvtár*. 14. köt. Budapest, 2001. 181.; Halmágyi Miklós: *Querfurti Brúnó, hittérítő Közép-Európában*. Szeged, 2009. (Kézirat; köszönet a kézirat használatáért.)

⁸⁶ Font: *Államalapítás*, 52., 86. A pecsétekre lásd például: Makk Ferenc: *Szent István és utódai*. In: Kristó Gyula – Makk Ferenc (szerk.): *Európa és Magyarország Szent István korában*. Dél-alföldi Évszázadok. 12. köt. Szeged, 2000. 331.; Révész Éva: *A keleti keresztény temetkezési rítus X. századi sírleteinkben*. In: Révész Éva – Halmágyi Miklós (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok*. 5. köt. Szeged, 2007. 149. 33. jegyz.

⁸⁷ Font: *Államalapítás*, 71. A két apátság alapítására lásd: Kumorovitz L. Bernát: *A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség első korszaka (XI–XII. század)*. Századok, 97. évf. (1963) 1. sz. 3.

⁸⁸ Font: *Államalapítás*, 33–42., 85–88.

rangjának nemzetközi elismerése számára, valamint erőinek a súlyos belső feladatok megoldására való koncentrációja szempontjából. Ehhez hasonló – három évtizedes (1000/01-től 1030-ig tartó) – békés viszonyt egyetlen másik középkori magyar uralkodónak sem sikerült kialakítania a mindenkori nagyhatalmakkal. Itt utalnék arra, hogy amíg Géza a Nyugat felé való nyitást csak a Német Birodalom irányában valósította meg, addig fia, István a keresztény Európához való csatlakozás érdekében a Római Pápasággal és a Bizánci Császársággal is kiváló kapcsolatokat létesített. Szeretném hangsúlyozni: a nagyhatalmakkal megteremtett tartós jó viszony jelentős szerepet játszott abban, hogy István sikerrel számolhatott le mindegyik belső ellenfelével, akiknek külpolitikája – miként ezt az események is megmutatták – messze nem volt olyan eredményes, mint Szent Istváné. De azt sem szabad elfelejteni, hogy a három nagyhatalom magatartása nem volt teljesen önzetlen.

A pápa egyházi fennhatósága éppen István révén a Lajta folyó vonalától a Keleti-Kárpátok vonaláig terjedt ki ettől kezdve. Gizella és István egybekelése jelentősen túlmutatott a magyar–bajor viszonyon, és birodalmi ügynek számított, ily módon befolyásolta a német–magyar kapcsolatokat is. III. Ottó német császár Gizella és István házasságától a német politikai befolyás megerősödését várta magyar földön. Nem véletlen, hogy a német uralkodó nemcsak a koronázással értett egyet, hanem már azt megelőzően támogatta a bajor–magyar házasságkötést is. Joggal feltételezhető, hogy éppen ezen alkalommal (996-ban) küldte III. Ottó a magyar fejedelmi udvarba hatalmi jelvényként a birodalmi lándzsa másolatát. Nagyon tanulságos az, amit a kortárs francia krónikás, Ademar Cabannensis (+1034?) a lándzsa elküldéséről írt. Eszerint Ottó császár „megengedte neki [ti. Gézának és rajta keresztül Istvánnak, a kijelölt utódnak – M. F.], hogy országát a legszabadabban birtokolja, s megadta neki az engedélyt, hogy mindenütt vitesse a szent lándzsát”. Nem kétséges: meglehetősen szoros lett ezáltal a magyar–német viszony (Nyugat-Európában a francia krónikás szerint hűbéri jellegűnek tekintették azt). Éppen István lesz az, aki ezen később lazítani fog a magyar szuverenitás érdekében. Most nézzük a *basileust*! A bizánci császár, II. Basileios – s nem Bazileosz – évtizedeken keresztül harcolt a bolgárokkal. A 10. század végéig a Magyar Fejedelemség Bulgária politikai szövetségese volt, ezt mutatja Géza egyik leányának és a bolgár cár, Sámuel fiának, Gavril Radomirnak a házasságkötése. Miután Radomir eltaszította magától magyar feleségét, s a balkáni görög lakosság megnyerése céljából görög nőt vett feleségül, érthetően megromlott a bolgár–magyar viszony. Szent István ennek nyomán 1002-ben – Ajtony közvetítésével – szövetségre lépett a *basileusszal*. E szövetség birtokában támadta meg a király 1003-ban – Ajtonnyal együtt – az erdélyi részek szeparatista urait, Gyulát és Keánt. A magyar király 1015-ben a saját maga által vezetett seregével a bizánciak oldalán fegyveresen is részt vett a bolgárok elleni háborúban, s nyugati kútfő tanúsága alapján jelen volt Ohrid, az akkori bolgár főváros *ostrommal* történt elfoglalásánál. (1018-ban egyébként nem volt ostrom!) Szerintem ezután alapította meg István a veszprémvölgyi ortodox apácakolostort, s ekkor létesült magyar–bizánci dinasztikus kapcsolat Imre herceg görög házassága révén, amelynek konkrét időpontját nem tudjuk.⁸⁹

⁸⁹ A francia krónikás vonatkozó adatait István házasságára és a lándzsa küldésére lásd: *Az államalapítás korának írott forrásai*, 167. Mindezekkel a kérdésekkel több munkámban is behatóan foglalkoztam. Erre lásd: Makk Ferenc: *Magyarország és keleti szomszédai*. In: Glatz Ferenc – Kardos József (szerk.): *Szent István és kora*. Budapest, 1988. 81–89.; Makk Ferenc: *Szent István és Bulgária*. AH. Különszám. Szeged, 1991. 3–8.; Makk Ferenc: *Relations hungaro-bulgares au temps du prince Géza et du roi Etienne 1er*. In: Szádecky-Kardoss Samu et alii (szerk.): *Szegedi Bolgarisztika*. Szeged, 1994. 25–33.; Makk Ferenc: *Géza fejedelem és Szent István külpolitikájáról*. In: ÁTM. 85–92.; Makk: *Szent István és utódai*, 319–335. Összefoglalóan lásd: Makk: *A ki-*

Font Márta az Árpádok és az Abák, illetve az Árpádok és az Orseolók közti házasságkötéseket egyszer Szent István uralkodásának első évtizedére datálja, másik esetben pedig úgy véli: valószínűleg a két házasságot már István regnálása idején kötötték. Az első frigy létrejöttének idejét még megközelítően sem ismerjük, ugyanakkor Andrea Dandoló alapján István húgának és Orseoló Ottó velencei dózsának a házassága vagy 1009-ben, vagy nem sokkal azt követően létesült.⁹⁰

Végezetül megjegyzem: érdemes lett volna felhívni az olvasók figyelmét arra, hogy miközben István hadserege sikerrel verte vissza az országa alávetésére irányuló, 1030. évi német támadást, csaknem ugyanabban az időszakban a szomszédos – lengyel, cseh, bolgár, szerb és horvát – népek igen súlyos kudarcokat szenvedtek el a Német, illetve a Bizánci Birodalommal szemben.⁹¹

Font Márta elég részletesen foglalkozik István hatalmi jelvényeivel. Nagy kár, hogy a koronával kapcsolatban nem tesz említést Tóth Endréről, pedig az ő új koncepcióját láthatóan elfogadja, miszerint lehetséges, hogy nem is küldtek ajándékkoronát István részére.⁹² Egyébként én is egyetértek ezzel az új felfogással.⁹³ Nagyobb hiba azonban Ademar Cabannensis nevének elhallgatása a lándzsával mint felségjelvénnel kapcsolatban, hiszen a kortárs francia krónikás hiteles tudósítása – miként már utaltam rá – teljesen új fénybe állítja a magyar–német viszonyt,⁹⁴ még ha ezt néhány hazai kutató igyekszik is kétségbe vonni.⁹⁵ Nem indokolt az állítani, hogy a Hartvik-legenda szerint István apostoli kettős-keresztet kapott a pápától. Ugyanis egyrészt ezt a legenda nem mondja, másrészt a korabeli pápai (apostoli) kereszt egyszerű egyes kereszt volt.⁹⁶ Talán külön mondatban meg lehetett

ráltság első százada, 13–67.; Makk: *Magyar külpolitika*, 40–61.; Makk: *Ungarische Aussenpolitik*, 27–39. Mindezeket számos ponton másként tárgyalja és értékeli például Györffy: *Magyarország története*, 747–815.; Varga: *Ungarn und das Reich*, 57–81.

⁹⁰ Font: *Államalapítás*, 9., 38. A velencei házasság forráshelyére lásd: Gombos F. Albin: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. I. köt. Budapest, 1937. 59.; *Chronica Andreae Danduli*. In: L. A. Muratori: *Rerum Italicarum Scriptores*. Nuova edizione... XII/1. köt. Bologna, 1939–1948. 203. Ehhez lásd például: Györffy: *Magyarország története*, 812.; Makk: *Magyar külpolitika*, 57.; Lenkey–Zsoldos: *Szent István*, 89. – 1011-re teszi a házasságkötést: Hellmann, Manfred: *Grundzüge der Geschichte Venedigs*. Darmstadt, 1976. 33.

⁹¹ Erre lásd például: Makk: *Magyar külpolitika*, 63–65.

⁹² Font: *Államalapítás*, 35. Tóth Endre elméletére lásd például: Tóth Endre: *A magyar koronázási jelvényekről*. In: Bende Livia – Lőrinczy Gábor (szerk.): *Koronák, koronázási jelvények*. Ópusztaszer, 2001. 29–30.

⁹³ Makk: *A magyarság korai története*, 61.

⁹⁴ Font: *Államalapítás*, 37., 75. Ademar Cabannensis tudósításának hitelességére lásd: Gerics József – Ladányi Erzsébet: *A birodalmi szent lándzsa és Szent István lándzsája*. In: E. Kovács Péter et alii (szerk.): *Unger Máttyás Emlékkönyv*. Budapest, 1991. 7–14.; Veszprémy László: *Ademar de Chabannes krónikájának magyar vonatkozásai. Textus és kontextus*. Századok, 137. évf. (2003) 2. sz. 459–467.

⁹⁵ Így például: Engel: *Szent István birodalma*, 29.; Székely György: *Korona és lándzsa*. In: ÁTM. 23.; Varga: *Ungarn und das Reich*, 78–80.

⁹⁶ Font: *Államalapítás*, 37., 62. Székely György: *A kettős kereszt útja Bizáncból a latin Európába*. In: Ivánfi Ede: *A Magyar Birodalom vagy Magyarország s Részeinek címei*. Budapest, 1989.² (Reprint kiadás.) 109–110.; Székely: *Korona és lándzsa*, 24., 28.; Török: *A tizenegyedik század*, 33. – Kései lengyel források szerint I. István rendelkezett kettőskeresztrel, de ez nem hatalmi jelvény, hanem ereklétartó kettős mellkereszt volt, amit II. Basileios bizánci császártól ajándékba kapott a magyar–bizánci szövetségkötés (vagy a későbbi bizánci–bolgár háború) idején. A Szent István-i apostoli kettős kereszt téves koncepciójának középkori kialakulásában ennek a bizánci

volna említeni: Szent Istvánt és utána minden utódját nemcsak megkoronázták, hanem trónra is ültették (*enthronisatio*), azaz a királyi trónus már első királyunk hivatalos hatalmi kellékei közé tartozott.⁹⁷

Sajnálatos módon elég nagy a bizonytalanság Font Márta könyvében István pénzeivel kapcsolatban. Teljesen összekeveredtek a pénzek, felirataik és ábráik. Ténylegesen a királynak – a vitatott, mindössze 3 (és nem 1!) példányban ismert aranypénzétől eltekintve – kétféle (eltérő feliratú és eltérő átlagsúlyú, úgynevezett H1 és H2 jelzetű) ezüstdenára volt; az egyik veret (H2) feliratai: *LANCEA REGIS–REGIA CIVITAS* (a király lándzsája – királyi város), a másik érme (H1) feliratai: *STEPHANUS REX–REGIA CIVITAS* (István király – királyi város). Templom (kápolna)-ábrázolás csak az első pénz hátlapján szerepel, a második denár (féldenár) hátlapján ettől eltérő figura látható. Az előző veret (ezüstdenár 1,3 g körüli átlagsúllyal) kis példányszámban (46 hazai és 2 külföldi darab) ismert, s ezért a koronázás alkalmából készült emlékpénznek is szokták tekinteni, a másik érme (ezüstdenár, féldenár vagy obulus 0,8 g körüli átlagsúllyal) viszont gazdasági (kereskedelmi és adózási) célokat szolgált, használata a több ezer lelet alapján elterjedt volt az egész Kárpát-medencében, de kereskedelmi úton külföldre (Közép- és Észak-Európába) is nagy példányszámban került belőle, ahol kiváló minősége miatt utánózták.⁹⁸ Nem állja meg a helyét Font Márta azon kijelentése sem, hogy a *REGIA CIVITAS* feliratú érmék (ezek szerint: mind!) a koronázást követően presztizs célokra készültek volna; ez csak a *LANCEA REGIS–REGIA CIVITAS* feliratú ezüstdenárookra vonatkozik.⁹⁹ Apróságnak tűnik, de III. Ottó uralkodási ideje két ízben is pontatlanul, hibásan fordul elő (rossz: 998–1002, jó: 983–1002, 996-tól császár). Arra vonatkozólag, hogy a lengyel betörés a Felvidékre 1014-ben történt volna, nincs forrásadat, ezért természetesen más időpont is szóba jöhet.¹⁰⁰ Nyilván figyelembotlás az, hogy a koronázási palást egyszer a fehérvári bazilikának, kétszer pedig Pannonhalmának készült Font Márta szerint. A *casula* latin felirata alapján Fehérvár a helyes.¹⁰¹

A vármegyék és a várispánságok

Meggyőződésem, hogy a könyv egyik legsikerültebb fejezete az, amely elsősorban a világi igazgatás megszervezésével, azaz a vármegyék (és várispánságok) létrejöttével foglalkozik. Font Márta ebben a részben elsősorban Kristó Gyula elmélete alapján vázolja fel az ispán-

mellkeresztnek minden bizonnyal nagy szerepe volt. Erre lásd: Györffy: *István király és műve*, 305–307.; Makk: *Magyar külpolitika*, 55.

⁹⁷ Kubinyi András: *A királyi trón a középkori Magyarországon*. In: Bende Livia – Lőrinczy Gábor (szerk.): *Koronák, koronázási jelvények*. Ópusztaszer, 2001. 73–90.

⁹⁸ Font: *Államalapítás*, 75. István pénzeire és használatukra lásd: Kovács László: *A kora Árpád-kori magyar pénzverésről*. *Varia Archeologica Hungarica*. VII. köt. Budapest, 1997. 31–94.; Gedai István: *Szent István aranypénzverése*. Budapest, 1999. 8. stb. Egyébként nemrégiben rajz alapján felvetődött az aranypénz egy negyedik példányának a léte, de jelenlegi lelőhelye ismeretlen. Erre lásd például: Tóth Csaba: *Pénzverés és pénzügyigazgatás (1000–1387)*. In: Kubinyi András – Laszlovszky József – Szabó Péter (szerk.): *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Budapest, 2008. 164.

⁹⁹ Font: *Államalapítás*, 37.; ehhez lásd: Kovács: *A kora Árpád-kori magyar pénzverésről*, 62.

¹⁰⁰ Font: *Államalapítás*, 35., 38. A felvidéki lengyel betörés eltérő datálására lásd például: Holtzmann, Robert: *Geschichte der Sächsischen Kaiserzeit (900–1024)*. München, 1955.³ 413–414.; Pauler: *A magyar nemzet története*, 69.; Györffy: *Magyarország története*, 809–811.; Makk: *Magyar külpolitika*, 58.; Lenkey–Zsoldos: *Szent István*, 88.

¹⁰¹ Font: *Államalapítás*, 37., 100., 102.

ságok (várkerületek) megszervezését, néhány rész kérdésben támaszkodik Györffy György és Zsoldos Attila állásfoglalásaira, s természetesen megfogalmazza saját gondolatait is.¹⁰²

Alaptételként leszögezi: Istvánnak „a világi uralmat megteremtő intézkedései elsősorban a királyi vármegyék megszervezését jelentették”.¹⁰³ A királyi vármegye rendszere Szent István államszervezésének legszilárdabb eredménye. A német sugallatú megyerendszer a várakon alapuló hatalmi apparátus volt, várak pedig ott létesültek, ahol a királyi hatalom érdekében szükség volt rájuk. E várszervezet-rendszer fő feladata, létrejöttének fő mozgatója az volt, hogy katonai eszközökkel biztosítsa a király uralmát, illetve hatalmát. Kristó Gyulát követve hangsúlyozza Font Márta: a várszervezet kettős jellegű volt, ahol végig meghatározó maradt a katonai funkció, ott várispánságok jöttek létre, ahol ehhez más feladatok is társultak (például bíraskodás, adóbehajtás), ott vármegyéket szerveztek. Mindkettő élén a királyi hatalmat megtestesítő ispán (*comes*) állott, aki a király megbízott tisztviselőjeként működött. A várszervezet területi intézmény volt, és teljesen háttérbe szorította a régi nemzetségeket, amelyek az addigi – vérségi jellegű – közigazgatási egységek voltak a törzseken belül. A várszervezet katonai csapatai az ispánok vezetése alatt álltak, s a központi, királyi hatalmat szolgálták. Ily módon a régi nemzetségek teljesen a magánszférába szorultak vissza. A törzsek és a nemzetségek egykori politikai–hatalmi szerepkörét a várszervezet vette át. Kristó Gyula nyomán utal arra is Font Márta, hogy a világi és az egyházi igazgatás kialakulása között szoros területi kapcsolat létezett.¹⁰⁴ Font Márta, aki értő művelője a történeti komparatistikának, felhívja a figyelmet arra, hogy ehhez hasonlóan radikális átalakulás a lengyel és a orosz földéken nem ment végbe, s ennek következtében az egykori törzsi területek túlélték az ottani államszervezést, majd pedig a későbbi szétagolódás melegágyai lettek.¹⁰⁵

Magam mindezzel egyetértek, meglevő hiányérzeteimet az alábbiakban fogalmazom meg. Font Márta sajnos nem tér ki arra, hogy a megyeszervezés nem egészen ugyanúgy ment (mehetett) végbe Nyugat-Magyarországon, mint a Kárpát-medence keleti felében. Az ország első megyéi nyugaton szerveződtek meg, s ezek mintául szolgáltak a keleti megyék felállításakor. Ugyanakkor a keleti területeken rendre a törzsi (vagy fejedelmi) szeparatizmus fegyveres, illetve békés felszámolását követően jöttek létre a vármegyék. A nyugati részeken viszont – Koppány vitatott kiterjedésű somogyi territóriumára és a fekete magyarok Dél-Dunántúltra is átnyúló területe kivételével – a megyék létesítése úgynevezett államszervező harcok nélkül történt meg István alatt. Az István alapította megyék többsége óriásmegye (úgynevezett ősmegye) volt (így Doboka, Fehér, Csanád, Újvár, Baranya is), amelyek utóbb több kisebb megyére bomlottak szét.¹⁰⁶ Egyébként egészen tisztán és egyértelműen az sem derül ki a könyvből, hogy a megyeszervezés István korában s nem előbb kezdődött meg, mint ahogyan azt néhány kutató véli a szakirodalomban.¹⁰⁷ A Szent István szervezte ispánságok (megyék, illetve várkerületek) számával kapcsolatban a szerző megemlíti Kristó

¹⁰² Font: *Államalapítás*, 57–64.

¹⁰³ Font: *Államalapítás*, 57.

¹⁰⁴ Font: *Államalapítás*, 60. Ehhez lásd: Kristó: *A vármegyék kialakulása*, 208.

¹⁰⁵ Font: *Államalapítás*, 62–63.; Font: *A középkori Magyar Királyság*, 56. Ehhez lásd: Székely György: *Törzsek alkonya – népek születése. (Közép- és Kelet-Európa a magyar honfoglalás után)*. Századok, 100. évf. (1976) 3. sz. 420.; Font: *A keresztény nagyhatalmak*, 192–193.

¹⁰⁶ Erre lásd Kristó: *Szent István király*, 70–73.; Kristó: *Magyarország története*, 101–106.; Lenkey–Zsoldos: *Szent István*, 49–55.

¹⁰⁷ Így például Tóth Zoltán: *Szent István legrégibb életirata nyomán*. Századok, 81. évf. (1947) 23–94.; Bónis György: *István király*. Budapest, 1956. 106.; Vajay: *Dominae reginae milites*, 398.

Gyula adatát (25–30) és Győrffy György adatát (45–50) is. Csak a vonatkozó térkép mutatja meg, amelyen harminc várspánság szerepel, hogy Font Márta tulajdonképpen a Kristó-féle számot fogadja el.¹⁰⁸

Társadalmi változások

A belpolitika témaköréhez tartozik természetesen a *Társadalom átalakulása* című fejezet, amelyben a gazdaság átalakulásáról is szó esik.¹⁰⁹ Font Márta a legfontosabb jelenségeként a *társadalom* átalakulását illetően a magyarság keresztény hitre térítését említi, amelyet gyűjtőfogalomnak tekint. A király célja „Magyarországnak az európai keresztény országok sorába illesztése volt”.¹¹⁰ Ezt szolgálta a kereszténység felvétele és a pogányság visszaszorítása. Ennek érdekében széttörte a régi törzsi-nemzetségi kereteket. Átalakult a társadalom szerkezete is. A királyhoz hű hazai és idegen előkelőkből jött létre a királyi tanács, a főemberek legjelentősebb csoportját az ispánok alkották. A szabadok és a szolgák között éles cezúra húzódott. A törvényhozás elősegítette a szegény szabadok szolgasorba süllyesztését. Valódi szabadság csak tulajdon birtokában lehetett. A gazdálkodás rendjében a legnagyobb változás éppen a magántulajdon megjelenése volt. A régi nemzetségek egy része fegyveres kísérete segítségével sajátította ki magának az egykori nemzetségi közös vagyont. A törzsi szervezet felszámolása nyomán a legnagyobb földbirtokos a király lett, akinek tulajdonába került az ország területének egésze. A törvények nagy súllyal védték a magántulajdont, s ezért intézkedtek öröklése rendjéről is.

Ezek többségükben tulajdonképpen a korábbi szakirodalomban már megtalálható gondolatok, amelyeket a szerző jól és tömören foglalt össze. Három megjegyzés kívánczik ide. Azon kijelentése, miszerint „az ország egésze fejedelmi, királyi tulajdonnak számított”,¹¹¹ nem helytálló, hiszen a királyi birtok mellett az uralkodóhoz hű, hozzácsatlakozó egykori – törzsi-nemzetségi – főemberek nyilvánvalóan kezdettől fogva megtartották a korábbi, úgynevezett szállásbirtokokat, amiket egyébként éppen fegyveres kíséretük segítségével sajátítottak ki magántulajdonuként.¹¹² Árnyaltabb megfogalmazást igényelt volna Font Márta azon mondata, hogy „A 13. század okleveleiben már csak a birtokkal rendelkező úri nemzetségek szerepelnek.”¹¹³ A 13. és 14. századi diplomákban ugyanis találkozni lehet más típusú nemzetségekkel, nemcsak az előkelő, nemesi – úgynevezett úri – nemzetségekkel. Ismeretesekek például a várjobbágy-nemzetségek és az udvarnok-nemzetségek is, amelyek helyzete döntő mértékben különbözött az úri nemzetségekéétől.¹¹⁴

Egy helyütt Font Márta hangsúlyozottan azt írja: „joggal tartjuk rendszerváltó lépésnek” azt, hogy a király uralmának megteremtése és biztosítása érdekében saját hadseregét a törzsi-nemzetségi hadszerkezet felbomlasztása révén és a várspánsági haderő megszer-

¹⁰⁸ Font: *Államalapítás*, 60., 59. (térkép). Ehhez lásd: Kristó: *A vármegyék kialakulása*, 206.

¹⁰⁹ Font: *Államalapítás*, 78–84.

¹¹⁰ Font: *Államalapítás*, 80.

¹¹¹ Font: *Államalapítás*, 81. Másként – mégpedig jól – fogalmaz viszont a szerző a 64. oldalon.

¹¹² Kristó: *Magyarország története*, 149–152.; Lenkey–Zsoldos: *Szent István*, 75., 83. A nemzetségek ki-sajátításra a szerző is helyesen utal (Font: *Államalapítás*, 82.). Ugyanakkor az új – a földre és szolgákra is kiterjedő – tulajdoni viszonyok mellett nem helytálló azon megjegyzése, hogy ekkor „A világi vagyona továbbra is az állatállományból állt.” Font: *Államalapítás*, 81.

¹¹³ Font: *Államalapítás*, 81.

¹¹⁴ Ehhez lásd például: Kristó: *A magyar állam*, 244–248.; Zsoldos Attila: *Nemzetségek és honfoglalók*. In: Veszprémy László (szerk.): *Honfoglaló őseink*. Budapest, 1996. 182.

vezésével hozta létre.¹¹⁵ Ha jól értem, akkor itt arról van szó, hogy rendszerváltó lépésnek minősül a vérségi szervezet helyére állítani a területiális szervezetet. Ez kétségtelenül így van, de egyrészt nem ez volt az egyetlen úgynevezett rendszerváltó intézkedés, hanem számos más is (például a kereszténység felvétele, a magántulajdon létrehozása stb.), másrészt pedig felvetődik a kérdés: milyen rendszerváltás volt? Azaz milyen társadalmi rendszert milyen másik rendszer váltott fel a tárgyalt korszakban?

Ha ismét megvizsgáljuk Font Márta könyve mellett az előző és a következő kötetet, akkor – úgy látom – igen érdekes kép adódik ebből az összevetésből.

Fodor István sem az előző társadalmi rendet, sem a következő társadalmi rendszert nem nevezi meg. Amint láttuk, a honfoglaló magyarságot rétegzett társadalomnak tartja: nomád jellegű hatalmi elitel és nomádos jellegű szabad középréteggel számol, az alacsonyabb társadalmi réteget egy nomadizáló csoport és egy falusi földművelő lakosság alkotja. Itt is, úgy tűnik, mindenki szabad, hiszen szolgaréteggel nem számol, legalábbis nem említ ilyet a konkrét honfoglalás időszakára vonatkozóan sem. A szolgaréteg megjelenése szerint a Kárpát-medencében valamikor a 10. században következett be a növekvő számú falusi lakosság alávetésével, szolgáltatásra kényszerítésével.¹¹⁶

Font Mártánál azt tapasztalom, hogy világosan és egyértelműen megnevesíti a 10. századi magyar társadalmat, amikor azt *barbár társadalom* kifejezéssel illeti több alkalommal is. Megadja ennek fő ismérveit: pogány, nomádvilág ez, amit a törzsi–nemzetségi viszonyok jellemeznek a nemzetségi közös tulajdonnal együtt, s itt mindenki egyaránt szabad.¹¹⁷ Ugyanakkor ez a barbár társadalom átalakulása nyomán létrejövő új társadalomnak – felsorolva ismérveit – nem ad pontosabb összefoglaló nevet.¹¹⁸ Koszta László a 10. századi társadalom kapcsán – esett már erről szó – pogány törzsi berendezkedésről, törzsi–nemzetségi arisztokráciáról beszél, azaz törzsi–nemzetségi társadalomnak tekinti azt. A Szent István-kori viszonyokról csak közvetve szól, amikor I. Béla egyik intézkedését úgy értékeli, hogy azzal a király „a feudális társadalmi viszonyok általánossá válását lassította”.¹¹⁹ Úgy vettem észre, azonban, hogy Koszta László könyvében sehol máshol nem fordul elő a *feudális* jelző vagy annak főnevesített alakja: a *feudalizmus*, holott az I. Béla korára alkalmazott kifejezésből logikusan az következne, hogy a *feudális* viszonyok általánossá válása a 12. század végéig csak fokozódott. Erről azonban már említés sem történik. A 9–12. századi magyarság társadalmi viszonyainak s azok változásainak minősítésében tehát ma már megglehetősen nagy a bizonytalanság a szakemberek körében a korábbi helyzethez képest.

A *feudalizmus* fogalma, amelynek használatával a jelenlegi rendszerváltás előtti évtizedekben leginkább minősítették a Szent István kor társadalmi és minden más jellegű változását (röviden az akkori rendszerváltást), erősen vitatott fogalommá vált a szakirodalomban. Ennek nyomán Engel Pál azt javasolta, hogy a *feudalizmus* szó helyett, minthogy ennek megfelelő rendszer (azaz nyugati típusú hűbéri rendszer, hűbériség) Magyarországon nem volt, az *uradalmi rendszer* kifejezést kellene használni.¹²⁰ Felfogását azonban senki sem fogadta el. Ezzel a nézettel szemben Kristó Gyula igyekezett megvédeni a *feudalizmus*

¹¹⁵ Font: *Államalapítás*, 62.

¹¹⁶ Fodor: *Őstörténet*, 86., 87., 103. Ehhez lásd a 26. jegyzetet.

¹¹⁷ Font: *Államalapítás*, 26., 72., 78., 80., 89., 93., 96.

¹¹⁸ Font: *Államalapítás*, 78–84.

¹¹⁹ Koszta: *Válság és megerősödés*, 30.

¹²⁰ Engel: *Beilleszkedés Európába*, 26., 64–68., 116.

hagyományos fogalmát, de ő is egyre ritkábban használta ezt a terminust.¹²¹ Font Márta éppen a fogalom vitatott voltára hivatkozva már korábban – így egyik 2005-ös könyvében – bevallotta, hogy tudatosan nem használja a *feudalizmus* és a *feudális* szavakat.¹²² Ezért természetesen ebben az írásban sem találkozunk azokkal. Font Márta azonban semmilyen formában sem határozza meg azt, hogy a régi, úgynevezett barbár társadalom átalakulása nyomán *milyen társadalom* alakult ki, vagy legalábbis milyen társadalom kezdett kibontakozni. Tagadhatatlan: a mai szakember nincs könnyű helyzetben. Én az új társadalmi berendezkedést lényeges vonásaiban a korabeli nyugat-európai (frank-bajor) feudális társadalomhoz hasonló, ugyanakkor *sajátos* (hűbériség nélküli) kora középkori, keresztény – politikailag, gazdaságilag (vagyonilag), jogilag rétegzett és hierarchizált – társadalomnak tudom minősíteni, amely a keleti (*steppei*) jellegű pogány és nomád világból indult el, és számottevő mértékben előre is haladt a kortárs modern nyugat-európai keresztény társadalomhoz való felzárkózás útján, de azt igazán csak évszázadokkal később, a 13–14. században érte el.¹²³

A királyság „államtalanítása”

Véleményem szerint a kötet legfontosabb – összegző jellegű – fejezete az, amely *Az állam-szervezés „mérlege”* címet viseli.¹²⁴ E rövid részben a szerző István uralkodásának (997–1038) mérlegét kívánja megvonni. Ezt a számvetést tulajdonképpen – a könyv címének is megfelelően – az *állam*, az államalapítás szempontjából végzi el. Fő kérdését a következőképpen fogalmazza meg: „...az a struktúra, amit [István – M. F.] létrehozott, kimeríti-e már az állam fogalmát?”¹²⁵ Előrebocsátom: Font Márta válasza az általa feltett kérdésre – egyértelműen és röviden megfogalmazva – az, hogy *nem*.

Meglepő a válasz, hiszen a magyar történetírásban mind ez ideig – az utóbbi néhány évet kivéve – lényegében minden történetírói irányzat a Szent István uralkodása alatt létrejött politikai-hatalmi berendezkedést államnak minősítette, legfeljebb az állam szóhoz különböző jelzőket tettek. Így például használták jelölésére többek között: a keresztény állam, nemzetállam, patrimonialis állam, karizmatikus állam, préfeudális állam, feudális állam, intézményes állam, intézményes területi állam és a nyugat-európai, illetve európai (típusú) állam kifejezéseket.

Érdemes áttekinteni, hogy sorozatunk első három kötetének szerzői minek nevezik a honfoglalás kori (Géza és István előtti), illetve az István-kori politikai rendszert. Fodor István szerint már a 9. században létrejött a magyarság első állama, amelyet *nomád jellegű*

¹²¹ Kristó: *Magyarország története*, 148–149. Csak elvétve találkozhatunk e szavak használatával mai magyar szakmunkákban a 11–12. századra vonatkozóan. Erre lásd például: Makk: *Szent István és utódai*, 335.; Székely: *Korona és lándzsa*, 24.; Mezey Barna: *Feudális állammodellek Magyarországon*. In: Mezey Barna: (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, 2003.⁵ 39., 48.; Szegfű László: *A Marosvidék a fejlődés élvonalában*. In: Marosvári Attila (szerk.): *Kiszombor története*. I. köt. Kiszombor, 2008. 162.; Bertényi Iván: *Az Árpád-ház királyai*. Budapest, 2009. 84.

¹²² Font: *A keresztény nagyhatalmak*, 9.

¹²³ Ehhez lásd: Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest, 1983. 55–67.; Kristó: *A magyar állam*, 366–369.; Tringli István: *Az új királyság berendezkedése*. In: Kredics László (szerk.): *Válaszúton*. Veszprém, 2000. 98.; Lenkey-Zsoldos: *Szent István*, 49.

¹²⁴ Font: *Államalapítás*, 92–93.

¹²⁵ Font: *Államalapítás*, 92.

állam minősítéssel illet (más írásaiban *félnomád államnak* nevezi azt),¹²⁶ viszont mostani könyvében nem utal a következő korszak politikai–hatalmi struktúrájára, amit korábbi művében *európai típusú valódi államként* emleget.¹²⁷ Koszta László pogány törzsi berendezkedésnek tartja a honfoglalás kori politikai rendszert, míg egyértelműen államnak, mégpedig *középkori*, illetve *keresztény államnak* minősíti a Szent István-kori berendezkedést.¹²⁸ Font Márta a Szent István előtti időszekekre vonatkozóan, mint már előbb láttuk, törzsi államokról, barbár törzsi viszonyokról szól, gyakran „országot” említ, s egyik térképén olvasható a Magyar Nagyfejedelemség megjelölés is, de a szövegben ez sehol sem fordul elő, még a fejedelemség szó sem! István politikai rendszerét „keresztény királyság” kifejezéssel jelöli meg,¹²⁹ és – mint utaltam rá – megtagadja tőle az állam-jelleget, azaz Szent István királyságát nem tekinti államnak. Érdekes helyzet állt így elő, hiszen egyrészt a Géza és István előtti időszekeben volt állam (Fodor), az utánuk következő periódusban is létezett állam (Koszta), de a két időszeke között nem volt állam (Font). Másrészt amíg a törzsfőeknek (így például az Árpádoknak, Gyuláknak és Ajtonynak) voltak államaik, addig István, a törzsi államok felszámolásával országot teremtő király nem tudott államot szervezni. Az olvasók – akár szakemberek, akár csupán érdeklődők – kapkodhatják majd a fejüket. A főszerkesztői Előszóban megfogalmazott közérthetőséggel ismét komoly problémák lesznek.

Font Márta azonban nem volt mindig ennyire szűkmarkú Szent István országgával szemben. Így például 1993-ban még arról írt, hogy Szent László korában megerősödött a magyar állam (tudniillik a Szent István idejében létrejött állam). A szomszédos országokkal kapcsolatban szintén használta az állam fogalmát, így a Kijevi Rusz vonatkozásában is, és általánosságban beszélt középkori államokról.¹³⁰ 2001-re változott meg gyökeresen a véleménye. Akadémiai doktori disszertációja szerint az úgynevezett Köztes-Európa négy országának (a cseh, lengyel, orosz/rusz és a magyar területeknek) 10–12. századi történetében nem lehet államokról beszélni, mivel az első ezredfordulón mind a négy területen kialakult „új hatalmi központok valójában nem államok, hanem dinasztikus hatalmi központok” csupán.¹³¹ Ezért természetesen 2005-ben megjelent értekezésében ugyancsak igyekezett kerülni az állam fogalmát e területekkel kapcsolatban, s helyette az „uralmi központ”, „hatalmi központ” kifejezéseket használta.¹³²

Véleményem szerint komoly tévedés ezeknek a kifejezéseknek az alkalmazása a korabeli Magyar Királyság minősítésére. Hiszen egy *ország* uralmi rendszer, az egész népességet átfogó politikai–hatalmi szerveződés hogyan lehet csupán valamiféle dinasztikus hatalmi vagy uralmi *központ*, illetve fordítva? Nyilván sehogyan sem, mivel ezek nem azonos értékű politikai kategóriák!

¹²⁶ Fodor: *Őstörténet*, 55.; Fodor: *Az ősi magyar vallásról*, 26.; Fodor: *A magyar gazdálkodás*, 30. A 9. századi első – *steppei* – magyar *nomádállam* kialakulásának elméletére és működésének történetére lásd: Kristó: *A magyar állam*, 114–127., 299–316.

¹²⁷ Fodor: *Az ősi magyar vallásról*, 27.

¹²⁸ Koszta: *Válság és megerősödés*, 8–15., 18.

¹²⁹ Font: *Államalapítás*, 14., 57., 75., 92.

¹³⁰ Font Márta: *Így élt Könyves Kálmán*. Budapest, 1993. 19.; Font Márta: *Oroszország, Ukrajna, Rusz. Fejezetek a keleti szlávok korai történetéből*. Pécs, 1995. 10., 11., 38., 52. (Hasonlóan a könyv 1998-as kiadásában is.)

¹³¹ Font Márta: *Kényszerpályák és választási lehetőségek a keresztény nagyhatalmak árnyékában* (Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században). (Akadémiai doktori értekezés kézirat.) Pécs, 2001. 8., 164., 174., 176., 263., 310.

¹³² Font: *A keresztény nagyhatalmak*, 7., 8., 266.

Egyébként hasonló fordulat következett be ugyanebben az időben Engel Pálnál is, aki 1990-ben még államalakulatokról, államalapításokról beszél a 10. században krisztianizált európai népek esetében. Így könyve egyik alfejezetének a címe *Szent István állama* volt.¹³³ 2001-ben viszont – nem véletlenül a Szent István-i millenium éve után – ehelyett a keresztény királyság és a keresztény monarchia megjelölések mellett már a *Szent István birodalma* kifejezést használja, s nagy határozottsággal kijelenti: „...a létrejött politikai rendszer még évszázadokig messze volt attól, hogy államnak lehessen nevezni”.¹³⁴ Sashalmi Endre pedig Európa csaknem egész középkorára kiterjeszti azt, hogy erre az időszakra nézve az állam fogalmának használata helytelen: „Az állam fogalmát alkalmazni a középkori politikai szerveződések vizsgálatára (középkoron értve a nyugati keresztény kultúrkör történetében a 4. századtól a 15. század közepéig terjedő időszakot) a korszak nagy részében nem indokolt, sőt egyenesen félrevezető.”¹³⁵

E nézetek kialakulására Otto Brunner korábbi munkája után mindenekelőtt Joseph R. Strayer 1970-es könyve volt döntő hatással.¹³⁶ Strayer szerint az *állam* modern fogalom, és a *modern* (a kora újkori államfejlődési tendenciák nyomán a 18. század óta létező) állam jelölésére szolgál, ezért – Bizánc kivételével – nem alkalmazható a középkori (főleg a kora középkori) politikai rendszerekre, mert azok a modern államiság jegyeivel nem rendelkeznek. A korai középkorban az állam kialakulását a hűbériség partikuláris viszonyai is rendkívüli mértékben akadályozták, és csak a 12. században kezdenek megjelenni a modern állam alapvető építőelemei (mint például az állandó jogi, gazdasági, politikai, katonai intézményrendszer, hivatásos bürokraták, írásos ügyintézés, szilárd főváros, politikai szuverenitás, különböző hatalmi ágak, stabil határok stb.).¹³⁷

A hazai történetírásban, mint utaltam rá, néhányan magukévá tették és erőteljesen hirdetik Strayer koncepcióját, ennek alapján tagadják Szent István királyságának állam voltát. Az pedig mindenképpen nagy túlzás Font Márta részéről, miszerint „Az állam fogalom esetében kialakult álláspont szerint ma már általános [sic! – M. F.] az a vélekedés, hogy a középkori politikai képződményekre nem alkalmazható”.¹³⁸ Én ugyanis úgy tapasztalom, hogy a történész és régész szakmában – legalábbis Magyarországon – változatlanul széles körben elterjedt ma is az „állam” fogalom használata a középkort illetően, de a nemzetközi

¹³³ Engel: *Beilleszkedés Európába*, 111., 112., 121.

¹³⁴ Engel: *Szent István birodalma*, 26. Ugyanakkor I. Andrással kapcsolatban – eléggé következetlenül – a Szent István-i „keresztény államrend” helyreállításáról beszél. Engel: *Szent István birodalma*, 30.

¹³⁵ Sashalmi Endre: *A nyugat-európai államfejlődés vázlata (1000–1700)*. Pannonica Kiskönyvtár. Budapest, 2006. 9–10. Ehhez lásd még: Font Márta: *Magyarország, 1000–1204*. In: Sashalmi Endre (szerk.): „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800. Intellektuális-történeti koncepciók vagy valós történeti régiók. Pécs, 2007. 81. E helyen a szerző az *állam* szó helyett a „dinasztikus hatalom”, „dinasztikus uralom” kifejezéseket használja a kora középkori hatalmi szerveződés jelölésére.

¹³⁶ Brunner, Otto: *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Südostdeutschlands im Mittelalter*. Brunn–München–Wien, 1942.²; Strayer, Joseph R.: *On the Medieval Origins of the Modern State*. Princeton, New Jersey, 1970. Második kiadás: 2005.

¹³⁷ Strayer: *On the Medieval Origins*, 3–16., 89–111. Bizánc kivételes helyzetére – miszerint államisága az egész középkorban összehasonlíthatatlanul fejlettebb volt, mint bármelyik más európai országé – lásd: Bréhier, Louis: *A bizánci birodalom intézményei*. Budapest, 2003. Nyugat-Európában csaknem hasonlóan fejlett államnak minősül a mór Córdoba-i Kalifátus a kora középkorban. Erre lásd Arié, Rachel: *España musulmana (siglos VIII–XV)*. Barcelona, 1982. 49–115. (Utóbbi adatért Elter Istvánnak jár köszönet.)

¹³⁸ Font Márta: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. SzKK. 21. köt. Szeged, 2005. 5.

szakirodalomból sem tűnt el a fogalom, miközben külföldön és itthon is komoly bírálatok fogalmazódtak meg a Strayer-féle felfogással szemben.¹³⁹

Meglehetősen különös ezek után Font Márta egy másik érvelése ugyancsak 2005-ből. Ez így szól: „Ha az állam fogalmán egy intézményrendszer működését értjük, akkor az általam elemzett területen és időben [értsd: Kelet- és Közép-Európában a 10–12. században – M. F.] aligha beszélhetünk róla; ha a régió keresztény uralkodói által létrehozott új hatalmi központok létezését az állammal azonosítjuk, akkor államról kell [sic – M. F.] beszélnünk.”¹⁴⁰ Úgy érzem, hogy feltehetem a kérdést: most akkor végül is volt állam a középkorban vagy nem volt?

Ez a bizonytalanság – egy nagy fontosságú kérdést illetően – jelen művében is tetten érhető. Miközben rendre új politikai, új hatalmi, új kormányzati központról és struktúráról (de nem államról) beszél, folyamatosan használja az „államszervezés”, „államalapítás” (a főcímbe is ez szerepel) és „államszervező harcok” kifejezéseket. István szellemi gyermekét, az Intelmeket pedig – Szűcs Jenő nyomán – egyenesen államelméleti munkának tartja, mindezt állam nélkül! De itt lehet megemlíteni olyan minősítéseit is, mint például István, „az államalapító király” vagy „a keresztény államot megszervező Géza és István”.¹⁴¹ Az előbb felvetett kérdés magyar vonatkozásban is megfogalmazható: István ténylegesen alapította-e magyar államot vagy nem, illetve Géza és István szerveztek-e magyar államot vagy nem? (Nyilvánvalóan ily módon az Előszóban említett közérthetőség e kérdésben sem valósul meg.)

Font Márta röviden sorra veszi a Strayer-féle *modern* állami kritériumokat, és rendre megállapítja azok érvényesülésének a mértékét Szent István korára vonatkozóan.¹⁴² Eszerint az ország kereszténnyé válása még nem fejeződött be, a későbbi pogánylázadások ennek bizonyítékai. Az egyházi intézmények kiépülése sem ért véget, hiszen a tizenkét középkori püspökségből csupán nyolc épült ki István alatt, s az egyház középső szintje csak nyomokban volt még jelen. A várközpontok és a vármegyék kialakítása sem volt teljes, mivel a számuk később növekedett, s az ispáni rendszer sem tekinthető szilárdnak, mert nagyon függött az uralkodó személyétől. A nemzeti viszonyok átrendeződése ugyan megindult, de csak a 11. század második felében fejeződött be. Az írásbeliség és a pénzverés szintjén is csak a kezdeti lépések történtek meg. Ezek után levonja a következtetését: „...az államszervezés nem fejeződött be, és az állami intézményrendszer megalapozásának csak a kezdetei

¹³⁹ Strayer elméletének első magyarországi komoly bírálatára – külföldi kritikák ismertetésével együtt – lásd: Szabados György: *Az állam-fogalom középkori létjogosultságáról*. In: G. Tóth Péter – Szabó Pál (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok*. 6. köt. Szeged, 2010. 203–213. Néhány példa elégséges lehet annak igazolására, hogy a hazai és a nemzetközi szakirodalomban jelenleg is elterjedt az állam (államiság) fogalmának használata. Wiczorek, Alfred – Hinz, Hans-Martin (Hrsg.): *Európa közepe ezer körül. Történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok*. Stuttgart, 2000.; Maddicott, John R. – Palliser, David M. (eds.): *The Medieval State. Essays presented to James Campbell*. London, 2000.; Niederhauser Emil: *Kelet-Európa története*. Budapest, 2001. 19–40.; Bárány Attila: *Britek, angolszászok, vikingek*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2008. 15–124.; Hechberger, Werner: *Nemesség és társadalom*. Aetas, 22. évf. (2007) 3. sz. 21.

¹⁴⁰ Font: *A keresztény nagyhatalmak*, 7. Lásd még ehhez: Font: *Államalapítás*, 15.

¹⁴¹ Font: *Államalapítás*, 9., 12., 21., 31., 32., 44., 62., 65., 92., 93., 97.

¹⁴² Font: *Államalapítás*, 92–93.

[sic – M. F.] történtek meg”. Ennek igazolására szolgál a fejezet utolsó mondata: „A rendszer sérülékenységét az 1038 után bekövetkező krízis mutatta meg.”¹⁴³

Szent István királysága – középkori dinasztikus állam

Értelmezésem szerint mindez kétségtelenül azt jelenti, hogy István alatt ténylegesen nem jött létre magyar állam, mert – korunk *modern* állami kritériumai szerint – nem épült fel az *állam egész, teljes rendszere*, ezért is került súlyos válságba 1038 után. Mindezzel kapcsolatban öt lényeges megjegyzésem van.

1) Nehéz értelmezni a szerző azon mondatát, miszerint „Az egyházi intézményrendszer kiépülése sem fejeződött be: a középkori tizenkét püspökség közül nyolcat lehet biztosan István alapításának tekinteni.”¹⁴⁴ A véleményem az, hogy ezzel a megállapításával a szerző István király egyik korszakos jelentőségű tettét, alkotását becsüli le. A magyar király – eltekintve az egyetlen, önálló székhely és állandó szilárd szervezet nélküli, latin rítusú missziós püspökségtől – a semmiből legalább nyolc, Rómának alárendelt egyháztartományt (két érsekséget és hat püspökséget) állított fel, amelyek gyakorlatilag átfogták az akkori ország egész területét.¹⁴⁵ Megfogalmazódott egyébként olyan szakvélemény – egyháztörténészek körében is –, amely tíz egyházmegyét tulajdonít Istvánnak.¹⁴⁶ Arra szintén érdemes utalni, hogy a korszakban abszolút kötelező érvénnyel semmiféle kánonjogi törvény nem határozta meg az egyházmegyék számát. Ebből a szempontból a 9. századi Pseudo-Isidorus-féle egyházi joggyűjteményre szoktak hivatkozni, amely szerint egy szuverén királyság önálló egyháztartományához egy érsekség és tíz-tizenkét püspökség tartozik. A pápaság is csak *ajánlásként* fogalmazta meg ezt a 10. század végétől az uralkodók részére, de még így sem számított kötelező érvényű előírásnak. A maga számára Szent István nem is tekintette még „vezérlő elvnek” sem, hiszen a két érsekség (Esztergom és Kalocsa) alapításával jelentősen túllépett a pápai ajánlásra.¹⁴⁷ Ugyanakkor az is valószínű, hogy azt a korabeli egyházi előírást szintén mellőzte, amely szerint egy érsekség alá – már alapításától kezdve – legalább három püspökség tartozott. Az esztergomi érsekségnek ugyanis – a sajátja mellett – meg-alapításakor csupán egy (a veszprémi), esetleg kettő (a veszprémi és a győri) püspöki egyházmegyéje volt. A harmadik egyházmegyét csak 1003 táján szervezték meg Erdélyben. Mindez azt mutatja, hogy a magyar király nem az egyházi kívánalmakhoz és előírásokhoz, hanem a tényleges lehetőségekhez alkalmazkodott – az úgynevezett magánegyházi rend-

¹⁴³ Font: *Államalapítás*, 93. Éppen ezért fogalmaz Font Márta egy helyütt úgy, hogy az államszervező harcok révén alakultak ki „a későbbi [mikori? – M. F.] állam területi keretei”. Font: *Államalapítás*, 32.

¹⁴⁴ Font: *Államalapítás*, 93.

¹⁴⁵ Lásd például: Koszta: *Egyház- és államszervezet*, 69–70.; Kristó: *Magyarország története*, 108.

¹⁴⁶ Így például: Török: *A tizenegyedik század*, 47., 55. Lásd még: Bertényi Iván: *Szent István és öröksége 1000–1400*. Budapest, 1997. 14.; Zsoldos: *Magyar középkor*, 51.

¹⁴⁷ Gerics József: *A korai államelmélet érvényesülése István korában*. In: Glatz Ferenc – Kardos József (szerk.): *Szent István és kora*. Budapest, 1988. 92–93.; *Az államalapítás korának írott forrásai*, 281. 981. jegyz. (Thoroczkay Gábor írása.); Kristó Gyula: *Írások Szent Istvánról*. Budapest, 2000. 121.; Thoroczkay Gábor: *Írások az Árpád-korról*. Budapest, 2009. 17., 20. 57. jegyz., 54., 56. 12. jegyz. – Ehhez lásd még: Feine, Erich: *Kirchliche Rechtsgeschichte. Bd. I. Die katholische Kirche*. Weimar, 1954. 144–147.; Fuhrmann, Horst: *Provincia constat duodecim episcopatibus. Zum Patriarchatsplan Erzbischof Adalberts von Hamburg-Bremen*. Studia Gratiana, 11. évf. (1967) 389–404. (Ezekre a munkákra Koszta László hívta fel a figyelmemet. Köszönet érte.)

szeren belül – a magyar egyházmegyéek létesítésekor.¹⁴⁸ Különben pedig már az Árpád-kor vége felé a Magyar Királyság egyházmegyéinek a száma tizennégy lett a szerémi és a boszniai püspökség megszervezésével, tehát a szerző által említett tizenkettőt is meghaladta. Azután 1526-ig az egyházmegyéek száma tovább nőtt újabb – főleg missziós – püspökségek létesítése révén.¹⁴⁹ Akkor végül is a Szent István által létesített nyolcat melyik számhoz kell viszonyítani, ha egyáltalán kell? Az istváni püspökségi szervezet valós értékelése érdekében azt szintén tanulságos figyelembe venni, hogy ebben az időszakban lengyel földön az önálló gnieznoi érsekséghez csak három püspökség tartozott (külön működött még a poznaui püspökség), Cseh- és Morvaországban önálló érsekség nélkül mindössze csupán kettő (a prágai és a morva) püspökség létezett – teljes mértékben – a német mainzi érsekség alá rendelten.¹⁵⁰

2) A Szent István-i állam – mint politikai-hatalmi szervezet – gyökeres változást, teljes szakítást jelentett a korábbi *keleti (steppei) jellegű* nomád politikai struktúrával szemben. A régihez képest az új kormányzati szerveződés fő elemei a következők voltak: új, keresztény legitimáció (*Dei gratia* királlyá felkenés és koronázás), a vérségi szerveződés helyett területi elv a közigazgatásban (várispánságok, vármegyék),¹⁵¹ új típusú királyi tanács (hazai és külföldi világi és egyházi főemberekből), új ideológia (keresztény egyház és vallás – gyakorlatilag államvallás és államegyház),¹⁵² új szervezetű és irányítású haderő, új típusú (köz-

¹⁴⁸ Erre lásd: Lenkey–Zsoldos: *Szent István*, 63–65.; Kristó: *Magyarország története*, 107.; Múcska, Vincent: *Az első magyarországi püspökségekről*. Fons, 12. évf. (2005) 1. sz. 18., 19., 24. A magán-egyházi jellegre lásd: Györffy: *Magyarország története*, 777.; Koszta: *Egyház- és államszervezet*, 72–73.

¹⁴⁹ Minderre lásd például: Érszegi Géza: *Püspök*. In: Kristó Gyula (főszerk.) – Engel Pál – Makk Ferenc (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon*. (a továbbiakban: KMTL.) Budapest, 1994. 563–564.; Koszta László: *Missziós püspökségek*. In: KMTL. 458–460.; Kristó: *Írások Szent Istvánról*, 122.; Zsoldos: *Magyar középkor*, 13.

¹⁵⁰ A lengyel helyzetre lásd: Sroka, Stanisław A.: *Lengyelország*. In: Kristó–Makk (szerk.): *Európa és Magyarország Szent István korában*, 181. A cseh viszonyokra lásd Pražák, Richard: *Cseh- és Morvaország*. In: Kristó–Makk (szerk.): *Európa és Magyarország Szent István korában*, 195.; Koszta: *Egyház- és államszervezet*, 69.

¹⁵¹ Az állammal szorosan együttműködő egyház a maga területiális szervezetével (az egyházmegyéekkel, káptalanokkal, esperességekkel és falusi plébániákkal) is a területi jelleget erősítette. Erre lásd Koszta: *A keresztény egyházszervezet*, 111–112.; Koszta: *Egyház- és államszervezet*, 65–66.; Mezey: *Feudális állammodellek*, 49–50., 54.

¹⁵² Érdemes teljesen új és fontos sajátossággént kiemelni azt, hogy a legfelsőbb kormányzati szerv, a királyi tanács munkájában a világi főemberek mellett részt vettek a nemzetközi tapasztalatokkal és jelentős külföldi kapcsolatokkal rendelkező egyháznagyok is, akiknek közreműködését a király nem nélkülözhetette diplomáciája során. Erre lásd például: Hóman–Szekfü: *Magyar történet*, 208.; Tringli: *Az új királyság*, 94.; Koszta: *Egyház- és államszervezet*, 65.; Varga: *Ungarn und das Reich*, 90–92. Elmondható, hogy a magánegyházi, illetve az államegyházi rendszer érvényesülése nyomán – a királyi irányítás mellett – szorosan kapcsolódott egymáshoz az állami és az egyházi intézményrendszer. Az egyházi szervezet a világi igazgatás munkájának részeseként tulajdonképpen számos fontos területen (így a diplomácia, közigazgatás, törvényhozás, bírászkodás és hivatalos írásbeliség terén) kiegészítette a világi (kormányzati) apparátus működését. Természetesen a magyar egyház helyzete és szerepe nem volt teljesen azonos a korabeli német birodalmi egyházzal, amely „a birodalom kormányzásának eszközeként szerveződött meg”. Koszta László: *Németország*. In: Kristó–Makk (szerk.): *Európa és Magyarország Szent István korában*, 86–90. Ehhez lásd még Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely: *Magyarország kormányzati rendszere (1000–1526)*. Pécs, 2007. (A vonatkozó rész Kiss Gergely munkája.) 131–136.; Koszta László: *Ál-*

ponti) törvénykezés, új tulajdonviszonyok (magántulajdon), a közsabadok pénzbeli megadóztatása (szabadok denárja), az egyházi tized bevezetése, önálló (gazdasági jellegű) pénzverés és a hivatalos írásbeliség megjelenése.¹⁵³

3) Az új politikai, azaz állami struktúra – nemcsak Szent István uralkodása alatt, hanem a 11. század egésze során is – *hatékonyan működött*, hiszen sikerrel úrrá lett a pogánylázadások és a trónharcok pusztító belháborúin, ugyanakkor eredményesen állta útját a több irányból jelentkező külföldi (német, pápai, bizánci és a különösen veszélyes keleti nomád) expanzív törekvéseknek. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy miközben 1030-ban Szent István fiatal állama fegyverrel hárította el a német hűbéri alávetést, csaknem ugyanabban az időszakban Lengyelország (1032-ben), Csehország (1033-ban) ismételtén a német fennhatóság vállalására kényszerült. A szomszédos Bulgária 1018-ban csaknem két évszázadra elvesztette függetlenségét, és beosztották a bizánci tartományok közé; a szerbek és a horvátok szuverenitása is igen súlyos csorbát szenvedett a bizánci expanzió következtében.¹⁵⁴ Bizonyos történelmi eseményeknek és folyamatoknak nemcsak önmagukban, hanem nemzetközi összehasonításban is komoly értékük és jelentőségük van.

4) Ez az állam *életképesnek bizonyult*: nemcsak hogy nem sorvadt el intézményrendszerének kétségtelenül meglevő hiányosságai, egyenetlenségei miatt, hanem – ha csak a Kálmán király idejéig terjedő korszakot nézzük – eredményesen tudott tovább is fejlődni, amit egyebek mellett fontos új tisztségek (vajda, bán), újabb vármegyék szervezése (számuk a mintegy 30-ról 45-re nőtt), az egyházi középszint (esperességi és káptalani rendszer) kiépülése, újabb egyházmegyék felállítása, a vallási élet fejlődése igazol.¹⁵⁵ Nyilvánvalóan a vallási és az egyházi viszonyok fejlődésével függ össze az a jelentős régészeti megfigyelés, miszerint – pénzletek alapján – a templom körüli temetkezés Kálmán király korában jellemzővé és országosan elterjedté vált. Ez bizonyítja, hogy Szent Lászlónak és Kálmánnak azon törvényes intézkedése, amely a keresztények templom körüli (azaz a pap által ellenőrzött és végrehajtott) eltemetését írja elő, az állam és az egyház szerveinek eredményes és hatékony együttműködése révén királyság szerte meg is valósult a pogány temetkezések ro-

---

lamhatalom és egyházszervezet a 11. századi Magyarországon. (Vázlat a keresztény magyar állam kiépülésének dinamikájához). Valóság, 53. évf. (2010) 6. sz. 53–59.

¹⁵³ Mindehhez lásd: Kristó: *A magyar állam*, 335–358. Külön is szükséges megemlíteni, hogy nem lehet kétséges: a törzsek és törzsi államok felszámolása, valamint a fentebb említett új intézmények és intézkedések nyomán a honfoglaló nemzetségek helyzete radikálisan megváltozott. Teljesen elvesztették alapvető funkcióik közül a közösségirányító, a hadszervezési és a kultikus jellegű szerepkörüket. Lényegesen – ha nem is teljesen – korlátozódott bíraskodási feladatkörük. Ez utóbbi kivételével a bomlásnak indult nemzetségek valóban a közszférából a magánszférába szorultak vissza. Erre a fontos mozzanatra ugyan Font Márta is utal könyve más részében, mégis az összefoglalásban csupán a nemzeti viszonyok átrendeződésének megindulásáról szól, holott az ősi – társadalomszervező funkcióikat elvesztő – nemzetségek gyökeres vereségéről kellene beszélni. Ez tartozott ugyanis az istváni politika érdemi részéhez. Azaz a szerző rossz helyre tette a hangsúlyt. Erre lásd például: Kristó: *A magyar állam*, 237–249.; Zsoldos: *Nemzetségek és honfoglalók*, 179–194.

¹⁵⁴ Lásd például: Györffy: *Magyarország története*, 815–1006.; Makk: *Magyar külpolitika*, 61–65.

¹⁵⁵ Ehhez jellemző kortársi értékelésként meg lehet említeni, hogy a két korszak különbségei alapján Kálmán király – az Istvánéhoz képest – a maga uralkodási idejét „a tökéletes vallásosság” korának tekintette. Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor (szerk.): *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. SzKK. 24. köt. Szeged, 2006. 171. Körmendi Tamás fordítása.

vására.¹⁵⁶ De sorolhatók tovább a Szent István-i állam 11. századi folyamatos és fokozatos kiteljesedésének bizonyítékai: az igazságszolgáltatás (bíráskodás és törvénykezés) fejlődése, a műveltségi viszonyok érezhető gyarapodása, az ország területi egységének véglegessé válása (a Kárpátok hegykoszorúja, a Fischa és a Morva folyók, valamint a Száva és az Al-Duna lettek a határok).¹⁵⁷ A királyság megerősödve került ki az István utáni súlyos és több évtizedes válsághelyzetből, s megnövekedett erejét a 11. század végétől jelentős területi hódításokra tudta fordítani a Balkánon Horvátország és Dalmácia elfoglalása révén. A központi (királyi) hatalom igen erős volt: ezt lehetővé tette az uralkodó dinasztia óriási földvagyonja és az, hogy ekkor Magyarországon nem volt, nem alakult ki hűbériség, s ezáltal Nyugat-Európától eltérően elmaradt az állam, a központi hatalom privatizációja, partikuláris szétdarabolása.¹⁵⁸ Ajtony 1028 tájára tehető bukása után Szent István királyságán kívül más önálló – hazai vagy idegen (külföldi) eredetű – politikai-hatalmi szervezet a Kárpát-medencén belül nem volt!

5) Igaz, hogy a – Macchiavelli tollából 1514-ben napvilágot látott *lo stato* fogalomra épülő – mai modern *állam*-fogalom pontos jelölésére, mai jelentésének kifejezésére teljesen azonos értelmű latin vagy más nyelvű szó a középkor idején nem volt használatban a nyugati, latin rítusú kereszténység területén. Ugyanakkor megalapozott történeti szakvélemény szerint használatosak voltak olyan szavak (például: *regnum*, *monarchia*), amelyek a 11. századi – s így a Szent István kori – magyarországi latinságban „államszerű politikai rendszer jelölésére” szolgáltak. Ezt igazolja az államjogász Paczolay Péter – nagy nemzetközi szakirodalomra támaszkodó – megállapítása is: „Az államfogalom modern absztrakciójának előzményei az állam szó megjelenése előtt más szavakban jelentkeztek.” Felsorolásában e szavak és kifejezések között szerepel a *regnum* és a *monarchia* is.¹⁵⁹ Nincs tehát fogalmi, terminológiai akadály annak, hogy Szent István királyságát államnak tekintsük.

¹⁵⁶ Erre lásd például: Bálint Csanád: *A magyarság és az ún. Bjelo-brdói kultúra*. Cumania. IV. Archaeologica, (1976) 230. 45. jegyz.; Révész László: *A honfoglalás kori temetők és leletek*. In: Visy Zsolt (szerk.): *Magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest, 2003. 338–343.

¹⁵⁷ Az országhatárokról lásd például: Engel: *Beilleszkedés Európába*, 118.; Kristó: *Szent István király*, 106–107., 110–111. Érdekes változás figyelhető meg a királyi titulus használatában Istvántól Kálmánig. Szent István többnyire a magyarok királya (*rex Hungarorum*) címet használta, de már nála megjelenik a nép helyett az országnév a királyi cím mellett (így a Turkia, valamint a Pannónia név szerepeltetése a hatalma alatt álló terület jelölésére) görög oklevelében, illetve vitatott aranypénzén. A kortárs Gellért püspök is Pannónia királyaként szerepelteti Istvánt. A Pannónia felirat azután utódainak pénzein is megtalálható. Országnév olvasható I. Géza görög koronáján is. Szent László idejében, 1093 táján a *rex Hungariae* alak használatos, s a továbbiakban ez következetesen felváltotta a *rex Hungarorum* címet. Azaz az alattvalók megjelölése helyére fokozatosan az ország, az állam területének megnevezése lépett. Mindehhez lásd: Moravcsik: *Az Árpád-kori magyar történelem bizánci forrásai*, 80., 254.; Nagy Géza: *A magyar királyok címe a XI. században*. Turul, 24. évf. (1906) 112–116.; Hóman Bálint: *Történetírás és forráskritika*. Budapest, 1938. 191–250.; Kovács: *A kora Árpád-kori magyar pénzverésről*, 24–27.; Gedai: *Szent István aranypénzverése*, 31–57.; Szegfű: *A Marosvidék*, 155.

¹⁵⁸ Erre lásd például: Kristó: *A magyar állam*, 368.; Mezey: *Feudális állammodellek*, 48. A hűbériség és az állam privatizációja témára lásd: Katus László: *A középkor története*. Budapest, 2000. 227., 251–255.; Sashalmi: *A nyugat-európai államfejlődés*, 25–31.; Makk: *A magyarság korai története*, 64., 65.

¹⁵⁹ Kristó: *A magyar állam*, 47–54.; Paczolay Péter: *Az állam mint a politikaelmélet történeti problémája*. In: Gombos József: *Finnország története*. Szeged, 1994. 13–16.; Paczolay Péter: *Államelmélet. I. Machiavelli és az államfogalom születése*. Budapest, 1998. 114–120.

Összegzőképpen az a határozott véleményem, hogy a Szent István által – a Géza-kori kezdeményezésekre támaszkodva és bizonyos német intézményi mintákat felhasználva – létrehozott kormányzati struktúra a maga korában a *hazai körülményeknek megfelelően* felépített politikai–hatalmi rendszer volt. Ezt mutatja egyebek mellett az is, hogy a Szent István-i közigazgatás nem az ezredforduló német/bajor szisztémájához hasonlított, hanem a 8–9. század fordulójának Karoling rendszeréhez. Ez felelt meg a magyar király központosító, országegyesítő törekvéseinek, hiszen a magyar ispánok (*comites*) éppen úgy a királyi akaratot juttatták érvényre, miként korábban a Karoling grófok, eltérően az ezredforduló német grófságainak vezetőitől, akik – nagy többségükben – örökletessé vált magángrofságaikban viszont elsősorban már a helyi és a saját érdekeket képviselték a terület igazgatása során – gyengítve ezzel a központi, uralkodói hatalmat.¹⁶⁰

Ez a Szent István-i politikai–hatalmi struktúra, mint *állam*, a király vezetésével a saját törvényei és intézményei révén szuverén módon szervezte és irányította a fennhatósága alá tartozó terület egész népességének életét, ugyanakkor hatékonyan kifejezésre juttatta és érvényesítette az uralkodó (egyházi és világi) elit érdekeit és törekvéseit. E meghatározás ismervei – eltérő hangsúlyokkal – más államdefiníciókban is megtalálhatók.¹⁶¹ De az is kétségtelen tény, hogy az egyes szerzőknél a kritériumok különböző szempontú megválasztása befolyásolja azt a minősítést, mely szerint egy uralmi rendszer államnak minősül vagy sem.

Figyelembe véve egyrészt a korabeli német állami berendezkedést, másrészt a korabeli magyar politikai struktúra későbbi továbbfejlődését, harmadrészt a felgyorsított ütemű építkezést, nyilvánvalóan az új állam több ponton is a kezdetlegesség és az elnagyoltság jegeit mutatta magán.¹⁶² Annak ellenére, hogy az előbb említett kritériumok különböző mértékben érvényesültek a Magyar Királyság gyakorlatában, ismételten csak azt lehet megállapítani, hogy a Szent István-i állam, azaz a *nyugat-európai típusú kora középkori magyar állam* a korabeli szükségleteknek megfelelően minden lényeges feladatát jól látta el. Éppen ezért azzal a véleménnyel értek egyet, amely szerint „István király állama nagyon is megfogható politikai, intézményi és területi valóság volt”.¹⁶³

Az azonban ugyancsak kétségtelen, hogy ez a politikai–kormányzati szervezet az Árpádok és az Anjouk uralkodó dinasztiájához – mindenekelőtt a király személyén keresztül – rendkívül szorosan kötődő és kapcsolódó középkori állam volt. Ebben az államban – az Árpád-kor utolsó évtizedeit és az Anjou-rezsim elejének tartományúri korszakát kivéve –

¹⁶⁰ Engel: *Beilleszkedés Európába*, 123.; Kristó: *Szent István király*, 74.

¹⁶¹ Az idevonható államdefiníciókra lásd például: Weber, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. I/1. köt. Budapest, 1987. 78–91.; Paczolay: *Az állam mint a politikaelmélet történeti problémája*, 29.; Kristó: *A magyar állam*, 11–38., 95.; Zlinszky János: *Az állam- és a jogfejlődés kezdetei*. In: Horváth Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet. Egyetemi tankönyv*. Budapest, 1997. 27.; Takács Péter: *Az állam fogalma*. In: Takács Péter (szerk.): *Államelmélet*. Miskolc, 1997. 9–28.; Kristó Gyula: *Szent István állama*, 13.; Wickham, Chris: *Framing the Early Middle Ages. Europe and the Mediterranean 400–800*. Oxford, 2005. 57.; Szabados: *Az állam-fogalom*, 8.

¹⁶² Váczy Péter: *A királyság központi szervezete Szent István korában*. In: Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. II. köt. Budapest, 1938. 51–53.; Deér József: *Pogány magyarság–keresztény magyarság*. Budapest, 1938. 101–103.; Bónis: *István király*, 80–81.; Szűcs: *Szent István Intelmei*, 55–67.; Engel: *Beilleszkedés Európába*, 123.; Kristó: *A magyar állam*, 367.; Mezey: *Feudális állammodellek*, 42–43.; Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Budapest, 2003. 2. 80.

¹⁶³ Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem*. Budapest, 1974. 364. Másként megfogalmazva: „Szent István államának léte vitathatatlan tény.” Kristó: *A magyar állam*, 332.

a mindenkori király nyomasztó hatalmi túlsúlya érvényesült az ország irányításában minden más társadalmi erővel szemben. Ugyanakkor mindkét dinasztia a Magyar Királyság, a magyar állam belső kohézióját, fontos összetartó tényezőjét képezte. Éppen ezért úgy vélem: ennek a nyugat-európai típusú, keresztény magyar államnak a megjelölésére leginkább a *dinasztikus állam* kifejezés lehet a legalkalmasabb. A *dinasztikus állam* kifejezés alatt a kárpát-medencei Magyar Királyság politikai, intézményi és területi államszervezetét értem kialakulásától – Szent István korától – kezdődően. A következő századok során ezen magyar állam szervezeti berendezkedése jelentősen gazdagodott, továbbfejlődött, és számos fontos változást, módosulást élt meg. Ilyen volt például új kormányzati intézmények (nemesi megye, honor-rendszer, országgyűlés stb.) kialakulása. Mindez azonban a dinasztikus állam lényegét, azt tudniillik, hogy a hatalom gyakorlásában a dinasztia(k)nak mindvégig meghatározó és döntő szerep jutott, érdemben nem befolyásolta.¹⁶⁴ Luxemburgi Zsigmondnak – az államfejlődés szempontjából átmeneti korszakot képező – uralkodása (1387–1437) után ezt a középkori dinasztikus államot fogja felváltani a középkori nyugat-európai állam újabb változata, az úgynevezett *rendi állam*. Ez az állam a rendi dualizmus keretében a dinasztiaát megtestesítő király és a különböző társadalmi erők, azaz a rendek között a hatalom elosztásának és gyakorlásának, az ország irányításának a korábnál arányosabb, demokratikusabb, differenciáltabb, szakszerűbb és ezáltal fejlettebb formáját jelenti – a hatalmi-kormányzati viszonyok gyakori módosulásaival együtt – a középkoron messze túlmenően egészen 1848-ig, a magyar rendiség bukásáig.¹⁶⁵

Font Márta ebben a könyvében és más munkájában a közismert felfogás alapján helyesen hangsúlyozza, hogy az állammá fejlődés – Európa más területeihez hasonlóan – nálunk is a törzsiségből (a törzsi-nemzetségi viszonyokból) indult ki, de Strayer és hívei nyomán azt vallja, hogy magyar földön (s az úgynevezett Köztes-Európa egész térségében) a politikai struktúra nem érte el az államiség fokát. A régió népei a jelzett időszakban – a 10–12. században – csupán egyfajta *átmenet* állapotába kerültek.¹⁶⁶

Én viszont úgy látom, egyetértve Kristó Gyulával, hogy a korábbi, keleti típusú nagyfejedelemségnek – mint nomádállamnak – a politikai-hatalmi kereteit szétfeszítő törzsek és törzsi államok felszámolása révén Szent István korában a magyar politikai-hatalmi rendszer fejlődése egyértelműen eljutott egy új, a korábnál fejlettebb állam, mégpedig a *nyu-*

¹⁶⁴ Ehhez a gazdag szakirodalomból lásd az alábbi feldolgozások megfelelő részeit: Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről*. Századok, 116. évf. (1982) 5. sz. 880–922.; Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Budapest, 1993. 125–136.; Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: *Magyarország története 1301–1526*. Budapest, 1998. passim; Almási Tibor: *A tizenharmadik század története*. Budapest, 1998. 94–107. Megjegyzem, hogy teljesen eltérő értelemben, mégpedig az uralkodó dinasztia által vezetett és különböző eredetű politikai egységekből álló területi konglomeráció értelmében s egészen más történelmi szituációra, főként Nyugat-Európa – döntően 16–17. századi – históriájára vonatkoztatva használja külföldi munkák nyomán a *dinasztikus állam* kifejezést az úgynevezett fiskális-katonai állam közvetlen előzményének megjelölésére Sashalmi Endre az újabb magyar szakirodalomban: Sashalmi: *A nyugat-európai államfejlődés*, 95–127.

¹⁶⁵ A rendiségre, illetve a rendi államra lásd például: Engel–Kristó–Kubinyi: *Magyarország története*, (a vonatkozó rész Engel Pál munkája) 193–195.; Engel, Pál – Kristó, Gyula – Kubinyi, András: *Histoire de la Hongrie médiévale. Tome II. Des Angevins aux Habsbourgs*. Presses Universitaires de Rennes, 2008. (A vonatkozó rész Engel Pál munkája.) 187–194.

¹⁶⁶ Font: *Kényszerpályák*, 9.; Font: *A keresztény nagyhatalmak*, 17.; Font: *A középkori Magyar Királyság*, 44., 56.; Font: *Államalapítás*, 32., 62., 80.

*gati típusú keresztény államiség szintjére.*¹⁶⁷ Ezen átalakulás legnagyobb eredményének kétségkívül a magyarság megmaradása tekinthető itt a Kárpátok medencéjében, ami számos más nép (így például a dák, hun, avar, morva) esetében nem mondható el.¹⁶⁸ Kár, hogy erre a nagy jelentőségű történelmi tényre és vívmányra vonatkozóan e könyvben még csak utalás sem található.

Hangsúlyozom: természetesen, ha Szent István politikai–hatalmi rendszerét a 20–21. századi nyugati polgári állam kritériumai alapján oly módon vizsgáljuk, hogy államnak – modern ismérvei nyomán – eleve csupán az utóbbit tekintjük, akkor nyilvánvalóan ahistorikus módon más eredményekre lehet jutni. E hibás prekonceptciót mellőzve az a határozott véleményem, hogy mind a modern, mind pedig a középkori magyar politikai–hatalmi rendszer *teljes értékű, de nem azonos fejlettségű* államnak minősül! Mindkettő a maga idejében a korszak követelményeinek megfelelően látja el saját funkcióit, amennyiben tulajdon törvényei és intézményei segítségével szuverén módon szervezi és irányítja a fennhatósága alá tartozó terület egész népességének életét, ugyanakkor hatékonyan kifejezésre juttatja és érvényesíti az uralkodó elit érdekeit és törekvéseit.¹⁶⁹ Tevékenységét azonban a kétféle állam nem azonos fejlettségi fokon végzi.

A középkori államiség – szervezeti felépítését és működési mechanizmusát tekintve – a mai fejlett, bonyolult és bürokratikus államhoz képest kétségkívül *egyszerű, archaikus állam* volt.¹⁷⁰ Ilyen volt természetesen Szent István keresztény királysága is, amely azonban – mint dinasztikus állam – létrejöttétől kezdve, amiként erre már utaltam, folyamatosan alakult, változott, gyarapodott és fejlődött. Éppen ezért az államnak mint az emberiség régi, az ókortól meglevő politikai–hatalmi szervezetének a tanulmányozásával kapcsolatban feltétlenül érdemes figyelembe venni azt, amit Georg Jellinek német jogtudós mond: „...minden emberi intézmény és így az állam is, dinamikus természetű, lényege nem mindenkorra nézve állandó, hanem változik, alakul, amennyiben beilleszkedik abba az átfogó átalakulási folyamatba, amelyet az emberiség történelme során megvalósít”.¹⁷¹ Éppen ezért a történészek számára nagyon is megszívlelendő a magyar államjogász alábbi megállapítása: „Az abszolutizált és statikus államfogalom sem tudományos [sic – M. F.], sem gyakorlati szempontból nem kielégítő.”¹⁷² Ily módon szerintem a megfelelő értelmi *állam*-fogalom (tudniillik a *dinasztikus állam*, illetve a *rendi állam*) a Szent István alatt létrejött és lényegében Mohácsig önálló politikai egységként működő középkori keresztény Magyar Királyság szá-

¹⁶⁷ Kristó: *A magyar állam*, 320–322. Ehhez lásd még: Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, 179., 230.; Székely: *Törzsek alkonya*, 420., 426–428.; Makk: *Szent István és utódai*, 325–332.; Zsoltos: *Magyar középkor*, 41.

¹⁶⁸ Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, 240.; Engel: *Beilleszkedés Európába*, 107., 123.; Makk: *A királyság első százada*, 67.; Török: *A tizenegyedik század*, 87.; Kristó: *Magyarország története*, 111.

¹⁶⁹ Ez a definíció tartalmazza azt a lényegi minimumot is, amit Kristó Gyula a különböző államok – mint politikai–hatalmi–uralmi rendszerek – közös alapvető és meghatározó sajátosságaként határozott meg Kristó: *A magyar állam*, 95.; Kristó Gyula: *A magyar nemzet születése*. SzKK. 8. köt. Szeged, 1997. 9–11.

¹⁷⁰ Ehhez lásd a 162. jegyzet anyagát.

¹⁷¹ Jellinek, Georg: *Általános államtan*. Budapest, 1994. 47.

¹⁷² Paczolay: *Az állam mint a politikaelmélet történeti problémája*, 10.; Paczolay: *Államelmélet*, 10. Szélesebb és általánosabb összefüggésben megfogalmazva: „Nincs világfelfogástól független, tértől és időtől elvonatkoztatható, abszolút államfogalom, mivelhogy az állam meghatározása a filozófia-, a jog-, a történettudomány pillanatnyi helyzetétől való függése mellett is a legszorosabban kapcsolódik az államot egy nagyobb egység részeként szemlélő, ideológiát sugalló és kifejező világnézet-hez.” Kristó: *A magyar állam*, 11.

mára – egymást követő korszakokban – megfelelő tudományos, szakmai minősítésnek tekinthető.¹⁷³

Utódlás és utóélet

Font Márta külön részfejezetben foglalkozik a *trónutódlás* kérdésével, amely fia, Imre halála (1031) után Szent Istvánnak igen nagy problémát okozott. Alapvetően összefoglalja a modern magyar szakirodalom megállapításait.¹⁷⁴ Néhány gondolatot szükséges megfogalmazni a szerző megjegyzéseivel kapcsolatban. Font Márta helyesen hangsúlyozza: Szent István azért zárta ki unokatestvéreit (Vazult és annak fiait, sajnos Szár Lászlóról és Petár Deljánról nem tesz említést), mert a király „feltételezhette, hogy nem az általa képviselt irányvonalat követik”.¹⁷⁵ Ez igaz, de érdemes lett volna megemlíteni, hogy itt mindennek-lőtt az új rend és a régi rend szembenállásáról, ezen belül is elsősorban a *kereszténység* és a *pogányság* ellentétéről volt szó. A krónikás hagyomány és az Intelmek egyaránt jelzik: István szilárd és nyíltan hirdetett meggyőződése volt az, hogy az általa létrehozott keresztény országot csak a keresztény – mégpedig a római rítusú – egyház és vallás iránt teljes mértékben elkötelezett király vezetheti.¹⁷⁶ Ennek az alapelvnek a király szerint – pogányságuk vagy görög hitük miatt – nem feleltek meg említett unokatestvérei. Éppen ezért döntött a *nyugati kereszténység* megbízható híve, a velencei Orseolo Péter mellett, aki a király unokaöccse volt.

Az most mellékes kérdés, hogy a velencei dózsefi Magyarországra érkezésének bizonytalan idejével kapcsolatban a könyv három helyén három különböző lehetőség is megfogalmazást nyert. Ezt egyetlen alkalommal, összevontan kellett volna tárgyalni, mert így az olvasó biztosan zavarba jön.¹⁷⁷ Azt viszont feltétlenül fontos lett volna kiemelni, hogy az elvi alapon hozott döntését a király rendkívül alaposan és a lehető leggondosabban igyekezett körülbátyázni. Adoptálta, azaz fiává fogadta Pétert, katonasága (testőrsége?) élére állította, örökösének jelölte ki, s erre megeskette a világi és az egyházi főembereket. Ugyanakkor forrásaink, főként az Altaichi Évkönyvek megfelelő helyei arról is tanúskodnak, hogy Szent István saját politikája folytatásának biztosítása és utóda helyzetének megerősítése céljából mindemellett biztosítékul és támaszként odaállította Péter mellé a nádorispánnak ekkor megtett rokonát, Aba Sámuelét és az István-féle királyi tanács tényleges, igazi vezetőjét, Gizella királynét. Gizella a súlyosan betegeskedő király életének utolsó éveiben igen nagy befolyásra tett szert az uralkodó elit körében. E hatalmi pozíciójának megőrzése érdekében vett esküt István a kijelölt trónutódtól arra nézvést, hogy „úrnőjét, a királynét mindig tisztelni fogja”, és meg fogja védelmezni Gizellát mindazokkal szemben, akik a királyné ellen fordulnak.¹⁷⁸ Véleményem szerint ezen megegyezés alapján Gizella elfogadta és támogatta

¹⁷³ Ehhez lásd: Makk Ferenc: *A Szent István-i államról*. AH., 131. évf. (2010) 17–31. Jelen írásom államról szóló része itt idézett cikkem továbbgondolt és finomított változata.

¹⁷⁴ Font: *Államalapítás*, 89–90.

¹⁷⁵ Font: *Államalapítás*, 89.

¹⁷⁶ *Az államalapítás korának írott forrásai*, 368., 129.

¹⁷⁷ Font: *Államalapítás*, 40., 41., 90. Egyébként a szakirodalomban található olyan vélemény is, amely 1032-re teszi Péter magyar földre érkezését, miután atyja, az egykori velencei dózse, Orseolo Ottó ekkor az emigrációban meghalt. Györffy: *István király és műve*, 379.; Zorzi, Alvise: *Venedig. Die Geschichte der Löwenrepublik*. Düsseldorf, 1985. 63.

¹⁷⁸ *Az államalapítás korának írott forrásai*, 240., 424. Gizella megnövekedett politikai–hatalmi szerepére már a korábbi szakirodalomban található utalás; így például Marczali Henrik szerint „az udvar a király betegsége alatt mindinkább Gizella királynő körül csoportosult”. Marczali: *A vezé-*

Péter utóddá jelölését, majd pedig hatalomra kerülését. Ez a politikai alku azonban nem bizonyult tartósnak, mivel hatalmi ellentétek miatt Gizella, az özvegy királyné és Péter, a király csakhamar szembekerültek egymással. Nem véletlen, hogy amikor az önállóságra és saját hatalma erősítésére törekvő, egyúttal türelmetlen, kompromisszumra képtelen és csak a megbízható – kisszámú – hazai és külföldi híveire támaszkodó Péter élesen szembehelezkedett a korábbi hatalmi befolyására változatlanul igényt tartó Gizellával, valamint az istváni vezető garnitúra többségével, köztük Aba nádorral, akkor az özvegy királyné által irányított főúri összeesküvés (amelyben Aba is szerepet játszott) palotaforradalom formájában rövid úton, gyorsan és határozottan megbuktatta őt.¹⁷⁹

Befejezésül megemlítem – a teljesség kedvéért –, hogy a könyv utolsó fejezete (*István király az utókor szemében*) tulajdonképpen István utóéletét mutatja be szemléletesen és alapvetően az eddigi szakvélemények alapján. Természetesen idevágóan lehetne még további adatokat felsorakoztatni, de a már említett tömörség, a terjedelmi korlátok miatt ezektől nyilvánvalóan jogosan tekintett el a szerző. Egyetlen problémára azért fel kell hívnom a figyelmet. Font Márta ugyanis azt állítja, hogy Szent László korára már Istvánnak „spontán kultusza lehetett”.¹⁸⁰ A szakirodalomban azonban mások már bebizonyították, hogy a szentté avatás előtti kultusz a királyi udvar és az egyház által tudatosan létrehozott, felülről irányított hivatalos kultusznak tekinthető, István királynak a nép körében semmiféle spontán kultusza nem élt. Ezt éppen a László és Kálmán utasítására megalkotott István-legendáknak kellett pótolniuk.¹⁸¹ Úgy is mondhatjuk: a nép nem szerette azt az István királyt, aki könyörtelen módon teljesen feldúlta és megváltoztatta korábbi életét. Már Marczali Henrik azt írta, hogy a magyar nép hálátlan volt a magyar állam megteremtője iránt, mert „nemzete szavában, énekében a hatalmas, újító király nemigen hagyott nyomot”.¹⁸² Kristó Gyula véleménye szerint az 1038 utáni évtizedekben a nép Aba Sámuel tekintette hőségnek, ezért őt tisztelte és nem Istvánt. Még I. László népi kultusza is hamarabb alakult ki, mint Istváné. Évszázadoknak kellett eltelniük ahhoz, hogy Szent István spontán kultusza a nép körében megjelenjen és elterjedjen. Ennek első nyomát a 16. század közepén írták le Baranyavár vidékén. Ekkoriban a lejegyző szerint a nép sok csodát regélt Szent Istvánról.¹⁸³

---

rek kora, 305. Ebből a szempontból érdekes történeti párhuzam vonható, hiszen Gizellának a helyzete, politikai szereplése nagymértékben hasonlítható Géza fejedelem feleségének, az erős és nagyhatalmú Saroltnak a politikai–kormányzati tevékenységéhez. Az összehasonlítás lehetőségét felveti, de azt sajnos rögtön el is veti Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik, A királynéi intézmény az Árpádok korában*. Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok. 36. köt. Budapest, 2005. 124.

¹⁷⁹ *Az államalapítás korának írott forrásai*, 241–242., 381–383. Péter önálló uralkodásra való törekvése nagymértékben élte az ellentétet közte és az istváni vezető garnitúra között. Erre lásd például: Gombos F. Albin: *Történetünk első századaiból. Észrevételek az „Ostarrichi” 976-iki keleti határvonalához, az 1030-iki német–magyar háborúskodáshoz és Péter uralkodásához*. Századok, 45. évf. (1911) 7. sz. 575–576.

¹⁸⁰ Font: *Államalapítás*, 95–103., ezen belül lásd 97.

¹⁸¹ Koszta: *Válság és megerősödés*, 50., 51., 73.

¹⁸² Marczali Henrik: *Szent István királysága*. Budapest, é. n. (Reprint 2002.) 71. – Ehhez lásd még: Andrásfalvy Bertalan: *A népi Szent István király*. In: Benyák Mária (szerk.): „Mit ér az ember, ha magyar?” Wien/Bécs, 2001. 143., 150.; Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban*. Budapest, 2000. 117–119.

¹⁸³ Kristó: *Szent István király*, 129–133. Szent László népi kultuszára lásd: Magyar Zoltán: „Keresztény lovagoknak oszlopa” (*Szent László a magyar kultúrtörténetben*). Budapest, 1996. 269–316.

István király, a magyar történelem legnagyobb alakja – Font Márta megfogalmazása szerint: a „nagyformátumú, koncepciózus uralkodó”¹⁸⁴ – tehát csak a modern korban nyerte el hivatalosan és nem hivatalosan azt a kultuszt, megbecsülést és tiszteletet, amit a magyarság életében sorsfordító egyház- és államalapításával jogosan kiérdemelt.

Nem lehet kétséges, hogy Font Márta könyve, amely a magyar történelem sorsdöntő időszakának csaknem valamennyi fontos kérdését – a korabeli nemzetközi viszonyokba ágyazva és a modern tudományos eredményekre támaszkodva – tárgyaló monografikus mű, az érdeklődők számára hasznos és tanulságos olvasmány lesz a korszak alaposabb megismerése céljából.¹⁸⁵

---

¹⁸⁴ Font: *Államalapítás*, 103.

¹⁸⁵ Kéziratom lezárása után – 2010 kora őszén! – jelent meg az alábbi munka: Font Márta (szerk.): *Dinasztia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén – 900–1453*. Pécs, 2009. Azt azonban már nem állt módomban használni.